

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА
ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ЕКОНОМІКИ

Кафедра публічного управління та адміністрування

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
на тему:
**СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ
ВИБОРІВ В УКРАЇНІ**

Виконав:

студент 2 курсу підготовки
магістрів за спеціальністю
281 Публічне управління та
адміністрування

(за заочною формою навчання)

Фалюш Владислав Валерійович

Науковий керівник:

доцент кафедри публічного
управління та адміністрування,
к.е.н.

Омельчук Леся Володимирівна

м. Хмельницький

2022

Анотація

Фалюш В.В. Сучасний стан та шляхи удосконалення виборів в Україні.
– Рукопис.

Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування. – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. – Хмельницький, 2022.

Робота присвячена обґрунтуванню теоретичних та вивченню практичних аспектів функціонування інституту виборів в Україні, а також напрацювання пропозицій щодо його удосконалення. Автором визначено поняття та наведено типологію виборів, охарактеризовано виборчий процес та особливості його регулювання.

В роботі проаналізовано проведення виборів до Верховної Ради України за часів незалежності, узагальнено практику організації виборів Президента України та виявлено сучасні проблеми проведення місцевих виборів в Україні. Окреслюється авторська позиція щодо напрямів підвищення ефективності виборчої системи та забезпечення реалізації активного виборчого права внутрішньо переміщеними особами в Україні.

Summary

Falush V.V. Current state and ways to improve elections in Ukraine. - Manuscript.

Master's thesis for a master's degree in 281 Public Administration. - Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law. - Khmelnytsky, 2022.

The work is devoted to the substantiation of the theoretical and the study of practical aspects of the functioning of the election institute in Ukraine, as well as the development of proposals for its improvement. The author defines the concept

and typology of elections, characterizes the electoral process and features of its regulation.

The paper analyzes the conduct of elections to the Verkhovna Rada of Ukraine during the time of independence, summarizes the practice of organizing the elections of the President of Ukraine, and identifies the current problems of conducting local elections in Ukraine. The author's position on ways to improve the efficiency of the electoral system and ensure the exercise of active voting rights by internally displaced persons in Ukraine is outlined.

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИБОРІВ	
1.1. Поняття та види виборів	6
1.2. Виборчий процес: особливості регулювання та умови забезпечення демократичності	6 14 22
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ	33
2.1. Аналіз проведення виборів до Верховної Ради України за часів незалежності	33
2.2. Практика організації виборів Президента України	39
2.3. Місцеві вибори в Україні: сучасні проблеми	52
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ	64
3.1. Напрями підвищення ефективності виборчої системи	64
3.2. Пропозиції щодо забезпечення реалізації активного виборчого права внутрішньо переміщеними особами в Україні	
ВИСНОВКИ	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	101

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Існування демократичного суспільства неможливе без ефективної діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Формування цих органів здійснюється через вибори і це дає змогу стверджувати, що вибори є основою демократії. Нині у світі існує багато різновидів виборчих систем, кожна з яких має свої особливості, що формувались під впливом конкретних національних, політичних, історичних, географічних, культурних аспектів.

Протягом усієї історії незалежної України ведуться пошуки оптимальної виборчої системи, про що свідчать періодичні зміни національного виборчого законодавства. Саме тому критично важливим стає розробка та впровадження такої виборчої системи, яка задовольнить очікування населення, максимально відобразить настрої виборців, врахує особливості сучасного політико-правового становища держави та стане надійною ланкою в системі забезпечення ефективної діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

Належне здійснення публічного управління в сфері забезпечення виборів, їх організації та проведення вимагає побудови відповідної системи здійснення виборчих прав громадян за допомогою певних управлінсько-правових засобів. Ступінь розробленості обраної теми є досить високою, проте надмірна увага досліджень приділяється основним типам виборчих систем, при цьому недостатньо вивченими залишаються змішані виборчі системи, проблеми удосконалення виборчого законодавства України, забезпечення виборчих прав усіх громадян, в тому числі із використанням зарубіжного досвіду.

Дослідження інституту виборів та їх управлінсько-правових аспектів здійснювали науковці: Афанасьєва М.В. [2], Баймуратова М. [4], Богашева Н.В. [5], Грицай І. [15], Євграфова Є. [22], Коломоєць Т. [35], Копиленко О.Л. [41], Корж І. [42], Лінник Н. [43], Максакова Р.М. [44, 45], Нестерович В.Ф. [53-54], Павшук К.О. [58, 59], Пономарьова Г.П. [62],

Ставнійчук М. [87, 88], Стешенко Т. [89], Федоренко В.Л. [93], Шаповал В.М. [97], Яворський В.Д. [100].

Мета і завдання дослідження. Метою магістерської роботи є обґрунтування теоретичних та вивчення практичних аспектів функціонування інституту виборів в Україні, а також напрацювання пропозицій щодо його удосконалення.

Досягненню цієї мети сприяло вирішення таких **завдань**:

- визначити поняття та навести типологію виборів;
- охарактеризувати виборчий процес та особливості його регулювання;
- проаналізувати проведення виборів до Верховної Ради України за часів незалежності;
- вивчити практику організації виборів Президента України;
- виявити сучасні проблеми проведення місцевих виборів в Україні;
- окреслити напрями підвищення ефективності виборчої системи;
- надати пропозиції щодо забезпечення реалізації активного виборчого права внутрішньо переміщеними особами в Україні.

Предмет і об'єкт дослідження. *Об'єктом дослідження* є демократичні процедури формування влади, а *предметом* – сучасний стан та шляхи удосконалення інституту виборів в Україні.

Методологія дослідження. Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові прийоми досліджень і спеціальні методи, що ґрунтуються на сучасних наукових засадах медичних, управлінських і споріднених з ними наук. У роботі використано:

монографічний метод – при вивченні літературних джерел і дослідженні еволюції поставлених проблем та ступеня їх розв'язання;

абстрактно-логічний – для теоретичного і методологічного узагальнення особливостей функціонування інституту виборів в Україні та зарубіжних країнах та формування висновків;

статистичний – для аналізу виборів до Верховної Ради України, організації виборів Президента та місцевих виборів в Україні за часів

незалежності тощо.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення і пропозиції магістерської роботи, одержані автором за результатами дослідження, можуть бути використані у поточній роботі загальнодержавних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування в процесі підготовки та проведення виборів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИБОРІВ

1.1. Сутність та види виборів

У сучасних демократичних державах встановлення демократичних виборів стало основним способом формування органів публічної влади. Вибори в демократичній державі є результатом реалізації громадянами свого права голосу. Вибори — це демократична форма формування та зміни складу органів влади шляхом голосування.

У суспільстві вибори виконують ряд функцій:

— вибори є важливим інструментом реалізації народного суверенітету;

— за допомогою виборів народ включається в процес публічного управління;

— вибори – це спосіб формування та вираження громадської думки;

— у демократичних державах вибори є найважливішим засобом легітимації влади;

— демократичні вибори сприяють зниженню соціальної напруги та створенню суспільного консенсусу;

— вибори дозволяють громадянам регулярно здійснювати контроль за діяльністю влади;

— вибори є своєрідним фільтром, який відсіює непопулярних, некомпетентних політиків і сприяє підвищенню ефективності публічного управління;

— через інститут виборів встановлюється зв'язок між народом і владою;

— вибори сприяють представництву інтересів різних соціальних груп;

— через вибори відбувається процес комплектування політичної еліти.

Вибори можна класифікувати за різними критеріями:

1. За територіальною ознакою:

— загальнодержавні (федеральні) – проводяться на території всієї держави;

— місцеві (муніципальні) – вибори до органів місцевого самоврядування.

2. За часом:

— звичайні – здійснюються протягом строку повноважень виборного органу чи посади;

— надзвичайні (дострокові) – у разі дострокового припинення повноважень виборного органу або виборної посади;

— повторні – здійснюється у разі визнання виборів недійсними або такими, що не відбулися;

— довибори проводяться для заміщення посад, що стали вакантними з певних причин, для поповнення складу виборного органу за мажоритарною системою.

3. За об'єктом обрання:

— парламентські вибори;

— вибори глави держави;

— вибори до органів місцевого самоврядування (далі – ОМС).

4. За правовими наслідками:

— дійсні – вибори, проведені відповідно до виборчого законодавства;

— недійсні – вибори, на яких були допущені порушення, що вплинули на результати голосування.

Для того, щоб люди могли вільно обирати і контролювати владу, вибори в демократичних державах повинні проводитися відповідно до певних демократичних принципів, які можна поділити на дві групи – основні та додаткові.

Основні принципи виборів є загальновизнаними в усьому світі, вони відповідають міжнародним стандартам і характеристикам демократичних політичних режимів. Вони мають бути встановлені на законодавчому рівні та

є обов'язковими для всіх видів виборів. Основні принципи демократичного голосування включають:

1. Принцип загальності виборів – усі громадяни повинні мати право брати участь у виборах. У різні періоди історії виборів у різних країнах запроваджувалася виборча цензура – сукупність умов, що обмежують право окремих категорій громадян брати участь у виборах. Це майновий, освітній, класовий, статевий, расовий, військовий ценз, ценз дієздатності, ценз осілості тощо.

2. Принцип рівних виборів – усі громадяни мають брати участь у виборах на рівних засадах. Це забезпечується тим, що виборцям надається однакова кількість голосів, тобто кожен виборець має однаковий вплив на результат виборів.

3. Принцип прямих виборів – обрання виборних органів і посад здійснюється безпосередньо виборцями, а не окремими органами чи делегатами.

4. Принцип таємниці голосування – контроль за волевиявленням виборців не допускається. Анонімність і таємниця голосування покликані забезпечити незалежність виборців від наслідків їх волевиявлення. Тому виборці голосують особисто, без сторонніх осіб. Голосувати за інших людей заборонено.

5. Принцип вільного вибору – участь у виборах є добровільною справою громадян, ніхто не може примусити виборця брати чи не брати участь у виборах, перешкоджати його вільному волевиявленню.

Крім основних демократичних виборчих принципів, існують інші принципи, які застосовуються до окремих осіб або політичних сил, які балотуються у виборні органи чи на виборні посади. Серед інших демократичних принципів виборчого процесу можна виділити:

1. Принцип вільного і рівноправного висування кандидатів.
2. Принцип гласності та відкритості виборчої кампанії.
3. Принцип рівних можливостей для всіх кандидатів і політичних партій у проведенні виборчої кампанії.

4. Принцип свободи пересування.

5. Принцип неупередженості щодо учасників виборчої кампанії з боку органів влади, установ та організацій.

Лише за умови дотримання всіх демократичних принципів виборчого процесу результати виборів відображатимуть справжнє та неспотворене волевиявлення громадян.

У літературі домінують два підходи до розуміння та трактування категорії «виборча система» (далі – ВС). У більш широкому розумінні цей термін ототожнюється з категоріями «вибори», «виборчі процедури», «право голосу». Українська «Юридична енциклопедія» так визначає ВС: «Це порядок організації та проведення виборів до представницьких органів державної влади, органів місцевого самоврядування та здійснення громадянами свого виборчого права, заснований на засадах виборчого права» [99, с .362].

Афанасьєва М. узагальнює існуючі погляди на визначення ВС в найширшому розумінні, виділяючи такі їх групи:

- 1) ВС як сукупність принципів;
- 2) ВС як сукупність правових норм;
- 3) ВС як сукупність суспільних відносин;
- 4) ВС в цілому всіх видів виборів;
- 5) ВС в цілому суб'єктів, які беруть участь у виборах, і правовідносини,

що виникають між ними [2, с. 22].

Шаповал В. зазначає, що вузьке розуміння поняття ВС впливає з українського законодавства, посиляючись на назву розділу III Конституції України, і, на його думку, ВС – це спосіб визначення результатів виборів [97, стор. 82].

На нашу думку, термін ВС у вузькому сенсі охоплює лише частину змісту цього поняття у ширшому розумінні й означає певний спосіб підбиття підсумків виборів та їх оцінки.

Варто зазначити, що, розглядаючи поняття «ВС», зарубіжні вчені не розрізняють широкий і вузький підходи. Під ВС вони розуміють систему

організації парламентських виборів, структура якої встановлюється законом і визначає, яка партія отримує право керувати державою. Однак у переважній більшості робіт термін «ВС» вживається як синонім виборчої формули. В інших дослідженнях ВС визначається як норми виборчого права, які визначають результат виборчого процесу: виборча формула, структура бюлетеня та організація виборчих округів, тобто те, що дозволяє конвертувати голоси виборців у депутатські мандати, які отримують партії та кандидати [64, с. 15].

Вибір ВС впливає не лише на обрання депутатів, а й на тип і кількість політичних партій і, ширше, - на державний устрій. Проблеми пошуку оптимальної ВС на виборах до представницьких органів влади та місцевого самоврядування України не втратили своєї актуальності, що підтверджується постійними змінами виборчого законодавства, а отже, і ВС.

Тип системи голосування залежить від поєднання кількох елементів:

- 1) кількісний критерій визначення результату виборів (переможець визначається за більшістю голосів або за пропорційною системою);
- 2) вид виборчого округу (одномандатний чи багатомандатний);
- 3) форми висунення кандидатів і способи голосування;
- 4) вид виборчого списку.

Існує три основних типи ВС: мажоритарна, пропорційна та змішана (мажоритарно-пропорційна).

Найстарішою є мажоритарна система. Може використовуватися при виборах колегіальних і одномандатних органів, допускає різні зміни виборчих округів, змагання кандидатів і партійних списків. У багатьох європейських країнах вона використовується для заповнення місць у всіх виборних органах або для обрання окремих органів.

Існує кілька видів мажоритарних систем голосування. Найбільш типові моделі включають змагання між окремими кандидатами, які представляють різні політичні партії чи виборчі блоки, які балотуються в одномандатних округах. Однією з таких є англійська модель – мажоритарна система відносної більшості. Традиційно використовується у Великій Британії та

інших країнах Співдружності, він передбачає голосування за кандидата, який набрав більше голосів, ніж кожен із їхніх суперників окремо. Друга модель — французька (мажоритарна система абсолютної більшості). Він часто використовується на президентських виборах, особливо в Австрії, Франції тощо. Щоб бути обраним президентом, кандидат повинен отримати 50% голосів плюс 1 голос виборців у першому турі голосування.

Третя, досить рідкісна модель, — це система кваліфікованої більшості, згідно з якою кандидат повинен набрати визначену законом кількість голосів. Наприклад, кандидат на пост президента Азербайджану повинен набрати 2/3 голосів виборців, які взяли участь у голосуванні [36, с. 152].

Переваги мажоритарної системи голосування:

- 1) наявність постійного спілкування між кандидатом і виборцями округу;
- 2) виборці голосують за конкретну особу, яку вони можуть оцінити;
- 3) презентаційна демократія, оскільки переможець підтримується більшістю виборців;
- 4) простота підрахунку голосів;
- 5) до парламенту проходять лише основні політичні партії, що, у свою чергу, сприяє стабільності парламентських коаліцій та урядів;
- 6) кандидат має значний простір для маневру, оскільки своїм обранням він завдячує виборцям округу, а не керівництву партії;
- 7) можливість контролю за діяльністю депутата, його персональна відповідальність перед виборцями.

Мажоритарна система також має ряд недоліків:

- 1) істотна невідповідність кількості отриманих голосів виборців кількості місць у парламенті, тобто спотворення результатів голосування;
- 2) неврахування голосів значної кількості виборців;
- 3) великі можливості для тиску на виборців, маніпуляцій та підробок;
- 4) перешкоджання розвитку малих і середніх партій.

Система пропорційного представництва передбачає, що місця в парламенті розподіляються відповідно до кількості та частки голосів,

поданих при виборах у списку кандидатів від певної партії чи групи партій чи інших виборчих об'єднань. Його можна застосовувати лише в багатомандатних і загальнодержавних (національних) виборчих округах.

Для пропорційного розподілу мандатів найчастіше використовують метод квоти голосування та метод дільників. Парламенти Австрії, Великої Британії, Швеції, Швейцарії та ін. обираються за квотним принципом. Пропорційні ВС можна розділити залежно від того, голосують вони лише за партійні списки чи також дозволяють обирати окремих кандидатів. Існують «зв'язані» списки, де порядок кандидатів суворо визначається партією, і виборець має право голосувати лише за весь список, і «вільні» списки, де виборець може висловити свої переваги щодо запропонованої партією кандидатів або додати до списку.

Застосування пропорційної ВС загрожує виникненням певних труднощів і проблем, особливо якщо в країні немає великої та впливової партії чи групи партій, які за цієї ВС здатні забезпечити стабільну абсолютну більшість голосів. Переваги пропорційної системи голосування:

- 1) голоси виборців розподіляються пропорційно, їх втрата мінімізується;
- 2) враховуються інтереси різних соціальних груп;
- 3) сприяє розвитку партійної системи та партійної ідеології;
- 4) зменшується можливість фальсифікувати результати волевиявлення громадян.

Недоліки пропорційного представництва:

- 1) Виборці голосують не за конкретних людей, а за партійний список, в якому можуть бути прізвища невідомих, некомпетентних, непопулярних політиків;
- 2) відсутність тісного спілкування та контактів між депутатами та виборцями;
- 3) досить складна система підрахунку голосів;

4) до парламенту потрапляє багато політичних сил, що ускладнює процес формування парламентської більшості та часто робить уряд країни нестабільним;

5) відсутність персональної відповідальності депутата перед виборцями за свої дії;

6) обмеження свободи дій депутата, його залежність від керівництва партії, якому він завдячує своїм обранням.

Щоб подолати недоліки мажоритарної та пропорційної системи, деякі країни запроваджують варіанти змішаної системи голосування. Змішана ВС містить елементи як мажоритарної, так і пропорційної систем представництва. Ця ВС використовується, як правило, у тих державах, де ведеться пошук і формування ВС або необхідно знайти компроміс між принципом представництва різних політичних сил у парламенті та стабільністю сформованого ними уряду.

Найпростішим і найпоширенішим варіантом змішаної виборчої системи є паралельне поєднання (певна частина народного представництва обирається за мажоритарною системою, інша — за пропорційним принципом). Однак існують більш складні способи поєднання мажоритарного голосування та пропорційного представництва.

Існує два типи змішаних систем голосування. Перший заснований на переважному використанні системи співвідношення. Вона використовується, наприклад, для формування складу грецького парламенту і називається системою посиленого співвідношення. Другий вид змішаної системи голосування характеризується переважним використанням мажоритарної системи. Така система була запроваджена, зокрема, в Італії законом від 4 серпня 1993 р., який передбачає, що вибори до обох палат парламенту проводяться як за мажоритарним, так і за пропорційним правилами [86, с.225].

Отже, підсумовуючи аналіз сучасних ВС, можна дійти наступних висновків. При виборі оптимальної ВС жодну з них не можна вважати повною та досконалою, кожна має свої позитивні та негативні

характеристики, але розглядати їх можна лише у зв'язку зі специфікою державного устрою країни.

ВС має бути законодавчо обґрунтованою, стабільною та відповідати інтересам суспільства в цілому. Проте, як показує практика прийняття виборчих законів у деяких країнах, політичні партії, які мають найбільшу кількість місць у представницькому органі, намагаються зберегти або створити таку ВС, яка приносить їм найбільшу користь. Для них найкраща система – це та, яка гарантує їм максимальну кількість місць. Тому, щоб уникнути необґрунтованих або суб'єктивних змін чинної в країні ВС, її основні положення бажано закріпити в конституції або хоча б у виборчому законодавстві держави.

1.2. Виборчий процес: особливості регулювання та умови забезпечення демократичності

Організація виборів – це комплексний процес, який демонструє рівень правової та громадянської свідомості, політичної зрілості суспільних інститутів, політичної та правової культури, відповідальності влади.

У нашій країні вибори є одним із проявів прямого, рівноправного і вільного народного правління. Відповідно до Енциклопедичного словника з державного управління, вибори — це масова політична кампанія, спосіб формування шляхом голосування представницьких органів державної влади, обрання президента, органів місцевого самоврядування, одна з найважливіших форм безпосередньої участі громадян в управлінні державою. Порядок організації та проведення виборів має необхідне нормативно-правове забезпечення, яке ґрунтується на Конституції, законодавстві про вибори [21, с. 82].

Для більш глибокого розгляду виборів як процесу формування представницьких органів влади та обрання посадових осіб в Україні необхідно розрізнити парламентські, президентські та місцеві вибори.

Варто зазначити, що найважливішою частиною організації та проведення виборів є сам виборчий процес (далі – ВП). Проте деякі дослідники оцінюють вибори саме через ВП. Визначення поняття ВП деякими дослідниками формулюються так:

— врегульована законом специфічна діяльність уповноважених органів і громадян держави, спрямована на формування конституційного якісного та кількісного складу органів державної влади та ОМС (М.І. Ставнійчук) [88, с. 18];

— сукупність послідовних, логічно обумовлених етапів реалізації виборчих процедур, спрямованих на формування органів державної влади та ОМС (В. П. Колісник та Ф.В. Веніславський) [38, с. 203];

— комплексна технологічна структура як ефективний засіб забезпечення та захисту активного та пасивного виборчого права громадян України шляхом послідовного виконання комплексу виборчих дій та процедур (V.D. Yavorskyi) [100, р. 84-86];

— встановлений законом порядок організації та проведення виборів, один із елементів ВС (Молдован В.В. VF. Melashchenko) [49].

Федоренко В.Л. доповнює термін «ВП» трьома значеннями, перше з яких охоплює конкретну діяльність виборців (та інших суб'єктів) під час виборів, друге – передбачає впорядковану послідовність етапів, а третє пов'язане з розумінням ВП як самостійного конституційного інституту [93, с. 34, 36, 39].

Основними законодавчими актами, відповідно до яких здійснюється ВП, є КУ [39] та Виборчий кодекс України [11], ЗУ «Про Центральну виборчу комісію» [78], «Про державний реєстр виборців» [70] та інші нормативно-правові акти.

Організація і проведення виборів в Україні покладається на Центральну виборчу комісію (далі – ЦВК), яка є постійно діючим колегіальним державним органом, що діє на основі КУ, законів України і уповноважена організовувати підготовку і проведення виборів ПУ, народних депутатів України, депутатів ВР АРК, депутатів місцевих рад та сільських, селищних,

міських голів, всеукраїнських і місцевих референдумів у порядку і межах, встановлених законами України. ЦВК очолює систему виборчих комісій та комісій з референдуму, утворених для організації підготовки та проведення виборів ПУ, народних депутатів України, всеукраїнського референдуму, здійснює контроль за діяльністю та консультативно-методичне забезпечення утворених виборчих комісій, організовує підготовку та проведення виборів депутатів ВР АРК, місцевих рад і сільських, селищних, міських голів і комісій місцевих референдумів [78].

Чинне законодавство України під ВП розуміє «врегульований законом порядок організації та проведення виборів, діяльності уповноважених органів (виборчих комісій) і громадян (виборців), кандидатів і суб'єктів їх висування, інших суб'єктів, спрямованих на забезпечення вільного волевиявлення народу, обраного на відповідну посаду або до відповідного представницького органу» [52, с. 45]. Тобто ВП – це здійснення суб'єктами ВП виборчих процедур, визначених законодавством про вибори.

Проаналізувавши різні погляди дослідників на ВП, можна зробити висновок, що ВП – це завжди законодавчо врегульований процес за участю громадян, партій, влади та держави, який має впорядковану послідовність проходження всіх етапів, пов'язаних із відкритим і прозорим планування ВП з метою демократичного формування органів державної влади та місцевого самоврядування.

Водночас українське виборче законодавство, яке визначає ВП, чітко розкриває встановлену в часі послідовність змінюваних стадій (етапів у стадіях), які складаються з конкретних процедур і дій суб'єктів виборчих правовідносин щодо формування представницького складу влади чи виборних посадових осіб. Він має чітко визначений початок, повинен пройти всі етапи, передбачені відповідним виборчим законодавством до та після голосування, і завершується офіційним оголошенням результатів виборів. У ВП не може бути іншого порядку, крім передбаченого законом.

Вибори лише за певних умов є елементом демократії і сприяють її розвитку, а також формою прямої влади народу в демократичній державі.

Щоб стати ознакою демократичного політичного режиму, вибори мають проводитися відповідно до міжнародних норм і стандартів, які на сьогодні є пріоритетними щодо національного законодавства України.

Одним із основних документів, який містить основні стандарти міжнародного виборчого права, є Загальна декларація прав людини, ст. 21 якої зазначає, що «кожен має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. Воля народу повинна бути основою державної влади; ця воля повинна знаходити відображення в періодичних і чистих виборах, які повинні проводитися на основі загального і рівного виборчого права шляхом таємного голосування або через інші еквівалентні форми, що забезпечують свободу голосування» [25, с.8].

Водночас входження України у світове співтовариство та демократичні перетворення в країні вимагають принципово нового ставлення до виборчого інституту та нових підходів до вирішення питань ВП.

З огляду на те, що міжнародні стандарти є пріоритетними для інституту виборів в Україні, потребує уваги ще один важливий документ для створення системи міжнародних стандартів виборів – Декларація про критерії вільних і чесних виборів, прийнята в Парижі на 154-й сесії Ради Міжпарламентського союзу, 26 березня 1994 р. Декларація визначає виборчі права громадян (виборців), права та обов'язки кандидатів, партій під час виборчої кампанії, а також права та обов'язки держав:

- до виборчих прав громадянина (виборця) у ВП належать:

- а) голосування на виборах без дискримінації; б) доступ до ефективної, неупередженої та рівної процедури реєстрації виборців; в) неможливість позбавлення права голосу або виключення зі списків виборців, крім як на правових підставах конкретної держави відповідно до міжнародного права; г) право на оскарження рішення про позбавлення права голосу чи виключення зі списків виборців з метою швидкого та ефективного вирішення проблеми; д) вільний доступ до виборчої дільниці для реалізації виборчого права; е) таємниця голосування є абсолютною і не може бути жодним чином обмежена;

- виборчі права та обов'язки кандидатів і партій під час виборчої кампанії включають: а) право кожного брати участь в управлінні своєю державою та рівні можливості для висування кандидатів на виборах відповідно до національних конституцій і законів, які не суперечать міжнародному праву; б) право на членство або організацію політичної партії з метою участі у виборах; в) право на вільне вираження політичних поглядів, обробку отриманої інформації з подальшими висновками; г) вільне пересування представників різних політичних партій і кандидатів по країні під час виборчої кампанії; д) рівні можливості для кандидатів і політичних партій у доступі до засобів масової інформації; д) право на безпеку життя та майна кандидатів має бути гарантовано законодавством; е) усі зазначені права можуть бути обмежені у випадках, передбачених законодавством держави, з міркувань національної безпеки, підтримання громадського порядку, захисту суспільного добробуту та моралі, захисту прав і свобод громадян і повинні відповідати міжнародному праву; є) право на оскарження в суді рішень щодо обмеження чи скасування виборчих прав кандидатів від громадян чи політичних партій з метою швидкого та ефективного вирішення проблеми; ж) обов'язки кандидатів і політичних партій перед суспільством; з) взаємна повага до кандидатів і політичних партій, які беруть участь у виборах, щодо прав і свобод інших; і) затвердження та визнання їх результатів кандидатами та політичними партіями, які беруть участь у виборах;

- права та обов'язки штатів у ВП включають: а) ухвалення законодавства та інших заходів, спрямованих на забезпечення гарантій прав та інституційних засад для проведення регулярних, справжніх і чесних виборів; б) створити нейтральний, неупереджений та збалансований механізм організації та проведення виборів; в) повага і дотримання прав людини всіх громадян, які проживають на їх території та на територіях, що знаходяться під їх юрисдикцією; г) забезпечувати політичним партіям і кандидатам рівні можливості для представлення передвиборних програм; д) дотримання принципу таємності голосування; е) запобігання хабарництву чи іншим

протиправним діям; є) забезпечити ясність і прозорість протягом усього ВП; ж) запобігання випадкам насильства під час виборів; з) швидкий та ефективний розгляд скарг, пов'язаних з ВП, виборчими органами та судами тощо [17].

Оскільки демократичні принципи є основою виборчого права, вони можуть бути використані для визначення рівня демократичності будь-якого ВП. Відповідно до чинного виборчого законодавства України ВП здійснюється на основі додержання принципів виборчого законодавства, якими є: принцип загальних, рівних, прямих, вільних виборів, добровільності, таємності та особистого голосування, право бути обраним і висувати кандидатів у депутати чи на пост ПУ [68].

На нашу думку, цей перелік необхідно доповнити принципами рівності суб'єктів ВП; загального пасивного виборчого права; свободи агітації; управління виборами спеціальних органів; відповідальності за порушення виборчого законодавства.

Тому повне дотримання вищезазначених принципів є необхідною передумовою демократичного ВП.

Водночас, незважаючи на нормативне закріплення низки вимог щодо регулювання організаційно-правових засад здійснення ВП, реальна ситуація у цій сфері постійно викликає критику з боку громадян, громадських організацій, політичних партій, політичних діячів і масмедіа тощо, що зазвичай не безпідставно.

В основу правового регулювання ВП покладено основні принципи загального, рівного і прямого виборчого права, вільного і таємного волевиявлення громадян України на виборах. Дотримання принципів у європейському виборчому процесі має важливе значення для демократії. Щоб Закон про вибори не став фікцією, держава дає можливість вільно оскаржувати факти невиконання Закону про вибори в органі оскарження. Особливо це стосується результатів виборів: хтось може їх оскаржити через порушення процедури голосування. Це також стосується рішень, прийнятих перед виборами, зокрема щодо права брати участь у голосуванні, виборчих

списків і права бути обраним, підтвердження повноважень кандидатів, дотримання правил виборчої кампанії та доступу до ЗМІ та джерел фінансування партій [23, с. 72-73].

Подання скарг і звернень щодо ВП регулюється в Україні Кодексом адміністративного судочинства України та спеціальними законами про вибори. Усі учасники ВП мають право подавати скарги та заяви до виборчої комісії вищого рівня або до суду.

Міжнародна практика, що склалася протягом більш ніж десяти років, передбачає широкий спектр процедур та інститутів розгляду виборчих спорів. Тому в багатьох усталених демократіях Західної Європи (Франція, Німеччина, Італія, Велика Британія) скарги розглядаються звичайними адміністративними та судовими органами, які працюють за спеціальною процедурою. Навпаки, у багатьох нових демократіях і країнах, що розвиваються, у Центральній і Східній Європі (та в інших країнах світу) відповідальність за розгляд скарг і апеляцій розподіляється між незалежними виборчими комісіями та звичайними судами. У деяких країнах, переважно за межами Європи, за вирішення виборчих спорів відповідають спеціальні виборчі суди [23, с. 1], спостерігачі від партій, представники кандидатів у депутати чи громадських організацій (ч. 6 ст. 111 закону).

Міжнародні стандарти вимагають, щоб процес оскарження був якомога коротшим, особливо коли йдеться про рішення, прийняті перед виборами. При цьому слід уникати двох підводних каменів: по-перше, розгляд звернень не повинен уповільнювати ВП, а по-друге, враховуючи, що рішення за скаргами не можуть бути підставою для перенесення дати виборів, їх слід приймати не після, а до виборів.

Рішення за результатами виборів також мають прийматися досить швидко, особливо в умовах напруженої політичної ситуації. Це означає, що терміни оскарження мають бути дуже короткими, а апеляційний орган має приймати рішення якомога швидше. Водночас умови для подання скарг мають бути достатніми, щоб дати час для подання скарги, гарантувати реалізацію права на захист та прийняти виважене рішення. Для рішень,

прийнятих до виборів, строки від трьох до п'яти днів для першої інстанції (як для оскарження, так і для прийняття рішення) виглядають цілком доречними [19, с. 75].

В Україні відповідно до ч. 11 ст. 172 ЦПК України суд вирішує адміністративні справи, визначені цією статтею, протягом 2 днів з дня надходження позовної заяви. Адміністративні справи за позовами, які надійшли до дня голосування, вирішуються судом у дводенний строк, але не пізніше як за дві години до початку голосування. Адміністративні справи за позовами, що надійшли в день голосування, вирішуються судом до закінчення голосування. Адміністративні справи за позовами, які надійшли в день голосування, але після закінчення голосування, вирішуються судом протягом двох днів з дня надходження позову. Це означає, що встановлення строків розгляду адміністративних справ є предметом законодавчого регулювання. Тривалість таких умов залежить від конкретних адміністративних справ, зокрема, скорочений строк розгляду позовів, встановлений частиною 11 статті 172 ЦК України, пов'язаний із характером ВП. Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України, викладеної у підпункті 3.1 пункту 3 мотивувальної частини рішення від 3 липня 2003 р. 13-рп/2003, визначення стислих строків для оскарження порушень характеру ВП відповідає, але при їх встановленні та застосуванні не повинні порушуватися права і свободи виборців, політичних партій (виборчих блоків партій), кандидатів у народні депутати України [83].

Безсумнівною ознакою демократичності виборів є гарантована законом можливість оскарження порушень виборчих процедур. Інституційно-правові механізми захисту виборчих прав громадян, розроблені в Україні протягом кількох десятиліть, не позбавлені недоліків. На це також звертає увагу міжнародна спільнота та громадські організації в Україні, які кожного разу проводять аналітичну роботу щодо результатів виборів і таким чином вказують на процедурні прорахунки. Багаторівнева система розгляду скарг, яка інколи призводить до змішування повноважень, формалізація порядку подання та розгляду скарг виборців щодо порушень, часті випадки

недотримання строків розгляду та оприлюднення скарг. Справи відповідних органів відразу справляють негативне враження і вимагають негайного покращення. У цьому випадку доцільно та прийнятно було б практикувати підвищення кваліфікації та компетентності як членів виборчих комісій усіх рівнів, так і суддів, які розглядатимуть справи про порушення виборчого законодавства.

Не менш важливим є постійний громадський контроль під час виборчого процесу, а також можливість притягнення до відповідальності винних у вчиненні правопорушень у цій сфері. Відповідно, дії учасників ВП щодо захисту порушених виборчих прав, навіть на найнижчому рівні, мають бути відкритими, а за невиконання зазначеної вимоги у встановленому порядку має бути застосована відповідальність. У цьому аспекті великі надії покладаються на досягнення «електронної» демократії та поступове їхнє впровадження в національні виборчі процедури, високий рівень відповідальності суб'єктів виборчого процесу та усвідомлення важливості ВП для становлення демократії.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз проведення виборів до Верховної Ради України за часів незалежності

Після проголошення Україною незалежності вибори до парламенту України проводились 7 разів. Останні вибори народних депутатів України відбулися в 2019 р. В Україні за роки незалежності відбулися суттєві зміни у правовому регулюванні виборів. За період незалежності України фактично функціонувало 6 виборчих законів і 5 ВС. Постійно відбувався пошук оптимальної, з погляду законодавця, її моделі. Так, наприклад з парламентських виборів 1990, 1994, 1998, 2002, 2006 рр. лише вибори 1998-2002 рр. відбувалися за однією ВС, але з урахуванням різних законів. Тобто під кожні вибори фактично створювалась нова ВС. Однією із причин такої ситуації є те, що виборчі закони є складовою загального, а не конституційного законодавства, що дозволяє їх змінювати звичайною більшістю голосів.

Те, наскільки для України важливим і проблемним є вибір оптимальної моделі ВС, підтверджує і той факт, що на виборах у 2002 р. під час запровадження ВС змішаного типу за пропорційними списками перемогу отримав ліберально-демократичний напрям, а за мажоритарними округами – діаметрально протилежний, консервативний. Як відомо, ефективність пропорційної ВС вимірюється й тим, наскільки партії-переможці на виборах можуть сформувати парламентську коаліцію і утворити уряд. Складність формування останнього залежить від низки чинників, але значний негативний вплив може нести достатньо висока конфліктність у середовищі політичної еліти, що може стати джерелом перманентних політичних криз. Тому важливе значення має аналіз особливостей процесу формування вітчизняної парламентської коаліції.

Стабільною політичною коаліцією вважають таку парламентську коаліцію, що проіснувала відведений для неї учасниками термін та досягла

поставленої мети. Формування коаліції – досить складний суспільний, політичний та юридичний процес, на який вагомий вплив має низка чинників. З правової точки зору вагомим фактором, що впливає на процес формування коаліції, є чинна нормативно-правова база. Значно знижує ефективність роботи коаліції відсутність досконалих нормативно-закріплених положень про її права, обов'язки та відповідальність. Так, наприклад, процес виборчих кампаній із 2002 по 2007 рр. свідчить, що жодна із створених коаліцій не мала конституційної більшості голосів, а середня тривалість її існування дорівнювала близько 1 року. Тобто жодна із них не була політично стабільною.

Відсутність взаємодії між основними політичними силами призводила до того, що немає передумов до формування широкої коаліції, хоча до спроб її формування вдаються всі політичні гравці. Характерною рисою процесу формування вітчизняної коаліції стає те, що період коаліційних переговорів обумовлюється умовами парламентської або політичної кризи. Та і сам процес формування коаліції був досить довготривалим. Центральним під час переговорів стає питання про розподіл посад, оскільки політичні партії прагнуть реалізовувати політику через «своїх» людей, призначених на ключові урядові посади.

Модель ВС беззаперечно впливає на позиціонування парламенту в системі поділу влади і формування механізму стримувань і противаг. Мають враховуватись система балансу гілок влади, правовий статус глави держави і уряду. Структурованість і кількісні та якісні показники партійної системи здатні радикально впливати на вибір ВС. Так, наприклад, наявність значної кількості радикальних партій при застосуванні пропорційної системи може привести до їх появи у парламенті із усіма витікаючими із цього наслідками. Такі ж наслідки може мати і поява полярно протилежних політичних партій.

Як засвідчив досвід 2006-2008 рр., жорсткі норми про коаліцію і пропорційну систему хоча й мали позитивні наслідки, але й одночасно породили низку конфліктів: розпуск парламенту, численні звернення до Конституційного Суду, політичну нестабільність і фактично політичну кризу.

Стабільне виборче законодавство передбачає визначення типу ВС, найоптимальнішої для держави за існуючого характеру співвідношення політичних сил, типу партійної системи, рівня розвитку демократичних інститутів, громадянського суспільства.

Крім того, процес проведення виборів досить тісно пов'язаний із особливостями виборчих технологій, які застосовуються під час виборчих кампаній. Політична реформа в Україні набула постійного характеру. Сучасний стан політичної системи в державі вказує на необхідність удосконалення не лише законодавчої бази, а й зміни політико-культурних традицій українського народу. Потребує переосмислення відношення до держави і державної влади. Оскільки державні інститути сприймаються протягом тривалого часу досить негативно, спостерігається досить низький рівень довіри до них, а вже з цих позицій вони не можуть вважатися повністю легітимними. Парламент не відображає у повній мірі рівень довіри, уподобання і прагнення усього населення. Це відбувається й тому, що фактично суспільство віддає голоси не за політичні сили, а соціальні міфи, які озвучують політичні лідери. Але прийшовши до влади, досить часто політичні сили в парламенті ведуть протилежну політику тій, що була озвучена їх політичними лідерами. Тому парламент і не виконує одну із своїх головних функцій – досягнення соціально-політичної стабільності та представництва інтересів, а навпаки – стає джерелом соціальної напруги. Реально в Україні під час виборів спостерігався конкурс обіцянок політичних лідерів, які не може виконати жоден уряд. Головним критерієм потрапляння у партійний список ставав фінансовий внесок. Фактично списки формувалися лідерами та спонсорами партій.

Разом з тим парламент в Україні і у попередні роки, і нині має виконувати досить важливе завдання: створення законодавчої бази для проведення реформ.

Іншою досить негативною тенденцією став відрив парламенту від суспільства. У свій час перші незалежні вибори в Україні засвідчили, що громадяни бажають бачити депутатів, які відійшли від пострадянського

тоталітаризму та бажають проводити реформи. Це підтвердили вибори I, II скликань, за якими відповідно 92 і 95 % депутатів було обрано вперше. Разом з тим з 1998 р. почала простежуватися тенденція до скорочення чисельності депутатів, які обрані вперше: на 18 % III скликання, 24% наступне скликання. Пропорційні вибори 2007 р. дали оновлення складу ВРУ лише на третину.

Феномен парламентських виборів в Україні 2019 р. потребує особливої уваги. Аналіз складу ВРУ IX скликання одночасно зі змінами партійної належності домінуючої політичної еліти демонструє низку кількісних та якісних змін. Порівняно з попереднім скликанням парламенту середній вік народного депутата знизився на 7,4 роки і становить 41 рік [2], що свідчить про потрапляння до парламенту більшого числа депутатів, які народилися та формувалися як особистості в період незалежної України.

З-поміж 262 народних депутатів, які були обрані за списками партії «Слуга народу» або висувалися від неї на одномандатних виборчих округах та сформували парламентську більшість, понад 60 кандидатів у депутати здійснювали чи здійснюють професійну діяльність у сфері інформаційних технологій, мас-медіа, реклами та кіновиробництва. Крім того, близько 10 депутатів надають юридичні та інші послуги проектам із вказаних сфер діяльності [4]. Вперше в історії України представники однієї політичної сили перемогли на більшості одномандатних округів. Причому на окремих округах представники партії «Слуга народу», не проводячи активної передвиборчої кампанії, отримали перемогу над досвідченими та популярними на окрузі політиками та бізнесменами, які залучили до процесу виборів значні матеріальні та людські ресурси, мали організовані партійні осередки. Це свідчить про те, що імідж та популярність лідера партії «Слуга народу», які сформувалися протягом років у результаті його участі як актора у телевізійних проектах, тією чи іншою мірою екстраполювалися на представників політичної сили. При цьому серед 129 мажоритарних кандидатів від «Слуги народу», яких було обрано до ВРУ, безпартійних було 119. Лише 10 були членами партії «Слуга народу». Аналогічна ситуація і з партійними списками: серед 133 кандидатів лише 28 є членами партії [5].

Аналізуючи тенденції розвитку вітчизняного парламенту, дослідники відзначають позитиви його інституційних змін: удосконалення законодавчого процесу, інфраструктури комітетів і комісій, прозорість у роботі тощо. Разом з тим серйозними проблемами залишаються проблеми слабких партійних ідеологій, недовіра як у самому парламенті, так і з боку населення, а це, у свою чергу, проблема легітимності та структуризації вітчизняного парламенту, формування депутатського корпусу тощо.

Щодо останнього, то варто визначити і охарактеризувати його поетапне формування. Суть першого етапу полягає у поширенні в інформаційному просторі інформації, що є неодмінною складовою виборів народних депутатів: удосконалення та формування нового виборчого законодавства, акцентування уваги на позитивних сторонах парламентаризму.

Другий етап полягає у його структуризації. Як свідчить парламентська практика, найбільший політичний резонанс викликають процедурні питання формування персонального складу комітетів ВРУ, обрання Голови ВРУ, доповідь Голови ВРУ попереднього скликання про стан законодавчої роботи, заслуховування доповіді підготовчої депутатської групи тощо. На цьому етапі формування парламенту проблемною є процедура формування керівництва, що передбачає проведення переговорів, погодження інтересів, що часто відбувається за лаштунками прозорості.

Третій етап становлення депутатського корпусу полягає у здійсненні народними депутатами законодавчої, бюджетної, контрольної та інших функцій. Цей процес багато у чому зумовлюється боротьбою за повноваження між політичними інститутами державної влади, спробою послабити законодавчу владу на протигагу прагненням зміцнити парламент з метою посилення його впливу на всі сфери життєдіяльності держави і суспільства.

2.2. Практика організації виборів Президента України

Правове регулювання виборів ПУ здійснюється КУ та Виборчим кодексом України. Відповідно до положень конституції ПУ є главою держави і виступає від її імені. ПУ обирається її громадянами на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на 5 років. ПУ може бути обраний громадянин України, який досяг 35 років, має право голосу, проживає в Україні протягом 10 останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою. Одна й та сама особа не може бути ПУ більше ніж 2 строки підряд [39].

Чергові вибори ПУ проводяться в останню неділю березня п'ятого року повноважень ПУ. У разі дострокового припинення повноважень ПУ вибори ПУ проводяться в період 90 днів з дня припинення повноважень. Порядок проведення виборів ПУ встановлюється законом [39].

З часу отримання незалежності в Україні було проведено сім президентських виборів. Перші вибори ПУ відбулись 01 грудня 1991 р. На виборах застосовувалася мажоритарна система абсолютної більшості. Обраним ПУ вважався кандидат, який одержав на виборах більше половини голосів виборців, що взяли участь у голосуванні [39]. Але у перших президентських виборах 2-й тур не знадобився. Президента було обрано у першому турі. У всіх регіонах України перше місце отримав Л. Кравчук, за винятком трьох областей (Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської), де переміг В. Чорновіл. Л. Кравчука було представлено як політика, що привів країну до незалежності та успішно її захищає. Перемога Л. Кравчука над лідером опозиції В. Чорноволом пояснюється, зокрема, консервативною орієнтацією українських виборців, які не хотіли так радикально прощатися із минулим. Кравчук Л. позиціонувався у свідомості більшості виборців як політик понаднаціональний, що дозволило йому мирним способом прийти до незалежності України [20].

Другі вибори ПУ були призначені достроково і відбулися в 1994 р. Причиною призначення їх були шахтарські страйки, а також конфлікт між

парламентом та президентом, який фактично паралізував владу. 26 червня проходив перший тур і 10 липня – другий. На виборах застосовувалася мажоритарна система абсолютної більшості. У другому турі для перемоги теж була потрібна абсолютна більшість, а у разі її відсутності (що було цілком можливо завдяки голосам проти обох) виборча кампанія мала б починатися з початку, але такої проблеми не виникло. Незважаючи на перемогу у першому турі, Л. Кравчук програв вибори. У другому турі абсолютну більшість отримав Л. Кучма не стільки завдяки іншій економічній програмі, скільки ставці на етнолінгвістичні та геополітичні питання. Зокрема, він обіцяв надати російській мові статусу офіційної, а також говорив про потребу укріплення зв'язків з росією.

Треті вибори ПУ відбулись у 1999 р. (31 жовтня – перший тур і 14 листопада – другий тур). Особливістю цих виборів було те, що вони проводилися за новим ЗУ «Про вибори Президента України», який набув чинності у березні 1999 р. Прийняття нового закону було зумовлено двома основними чинниками. По-перше, 28 червня 1996 р. була прийнята КУ, яка заклала нові підвалини майбутнього українського державотворення і необхідно було привести законодавство у відповідність з її нормами. По-друге, попередній закон про вибори президента містив значну частину відсилочних правових норм з посиланням на конкретні положення Закону України «Про вибори народних депутатів України», прийнятого у 1993 р., що втратив чинність у зв'язку з прийняттям нового закону у 1997 р. Нова редакція закону, як і попередня, передбачала проведення виборів ПУ за системою абсолютної більшості. У разі відсутності кандидата, що набрав абсолютну більшість від числа тих, що взяли участь у виборах, передбачався 2-й тур, у якому змагалися двоє, що набрали найбільше голосів. Але у 2-му турі для перемоги досить було набрати голосів більше, ніж у суперника.

Серед зареєстрованих кандидатів у ПУ 1999 р.: 1 – діючий ПУ, 13 – народні депутати України, 1 – міський голова. 11 кандидатів – члени політичних партій. Уперше в історії виборів ПУ кандидатом у ПУ зареєстровано жінку – Н.М. Вітренко. Наймолодшому з кандидатів –

М.О. Габеру – на час його участі у виборчій кампанії ПУ виповнилося 39 років [9, с. 138].

Напередодні виборів двоє кандидатів О.М. Ткаченко та В.М. Олійник зняли свої кандидатури, і в кінцевому рахунку у першому турі взяли участь 13 кандидатів у ПУ. Відповідно до даних ЦВК трійка лідерів була такою: Л. Кучма (незалежний) отримав 9 598 672 голоси (36,49 %); П. Симоненко (КПУ) – 5 849 077 (22,24 %); О. Мороз (СПУ) – 2 969 896 (11,29 %). Не підтримали жодного кандидата, тобто проголосували проти всіх – 477 019 виборців (1,81 %). Переможцем президентських виборів 1999 р. за результатами другого туру став Л. Кучма, отримавши 15 870 722 голоси (56,25 %) [80].

Президентські вибори в Україні 2004 р. були проведені 31 жовтня, 21 листопада та 26 грудня 2004 р. Їх особливість полягає в тому, що вони проходили у 3 тури голосування. Результати другого туру були оскаржені лідером опозиції В. Ющенком. Вибори проходили у досить важкій політичній атмосфері. Про своє бажання балотуватися на пост ПУ заявили аж 44 особи, 18 з яких ЦВК відмовила в реєстрації. Два кандидати (В.М. Кононов та Г.С. Черниш) звернулися із заявами про відмову від балотування. Остаточо до виборчого бюлетеня було включено 24 кандидати. За результатами голосування 31 жовтня 2004 р. найбільшу кількість голосів виборців отримали В. Ющенко – 11 188 675 голосів (39,90 %) і В. Янукович – 11 008 731 (39,26 %).

Оскільки жоден з кандидатів не набрав 50 % (або більше) голосів, 21 листопада відбувся другий тур. За підсумками повторного голосування на виборах ПУ більшість виборців підтримала В. Януковича (15 093 691 особа або 49,46 %), за В. Ющенка віддали свої голоси 14 222 289 виборців, або 46,61 %. Проведення другого туру голосування стало предметом розгляду Верховного Суду України. В. Ющенко, його прихильники, міжнародні спостерігачі стверджували, що вибори сфальсифіковані. Наступні події привели до політичної кризи в Україні з широкою мирною демонстрацією, яка отримала назву «Помаранчева революція».

Верховний Суд України анулював офіційні результати. На виконання рішення суду Центральна виборча комісія призначила повторне голосування на 26 грудня 2004 р. За підсумками повторного голосування перемогу здобув В. Ющенко, який отримав 15 115 712 або 51,99 % голосів виборців, за В. Януковича свої голоси віддали 12 848 528 виборців або 44,20 %. Рішення ЦВК про підсумки повторного голосування 26 грудня 2004 р. було оскаржене В.Ф. Януковичем до Верховного Суду України. Проте Верховний Суд України відмовив у задоволенні скарги. Таким чином, ПУ став Ющенко В.А. [42, с. 95].

П'яті вибори ПУ відбулися у 2010 р. Спочатку були призначені ВРУ на 25 жовтня 2009 р., але ця дата була оскаржена чинним ПУ В. Ющенком у Конституційному Суді. Після того, як Конституційний Суд визнав таке рішення протиправним, ВРУ призначила вибори на 17 січня 2010 р. ЦВК було зареєстровано 18 кандидатів. Результати виборів 2010 р. були такими: Янукович В.Ф. у першому турі отримав 35,32 %, а у другому – 48,95 %; Тимошенко Ю.В. у першому турі отримала 25,05 %, у другому – 45,47 %. У 2010 р. ПУ став В. Янукович.

Шості вибори ПУ відбулися 25 травня 2014 р. Це були позачергові вибори, які проводилися у зв'язку із вимогами Майдану. Було зареєстровано 23 кандидати на пост ПУ та 23 особам відмовлено в реєстрації. П. Порошенко отримав на виборах 54,7 % голосів і, відповідно, не виникла необхідність у проведенні другого туру. Можна виділити такі особливості та проблеми, які характеризували позачергові президентські вибори 2014 р. в Україні:

1. Проблема проведення виборів на території всієї держави. Анексія рф Криму та війна на сході України не дали змоги організувати ВП та реалізувати волевиявлення на території усїєї держави.

2. Проблема безпеки виборів. Організувати ВП з урахуванням наявного збройного протистояння на частині Донбасу було або вкрай проблематично, або взагалі нереально. Члени ОВК та ДВК постійно піддавалися тиску та зазнавали переслідувань з боку збройних формувань, а силові структури не

з змогли в належний спосіб забезпечити їхню безпеку. Тому на Донбасі часто виборчі комісії діяли в секретному режимі, боячись фізичної розправи з боку терористичних угруповань. Органи ведення Державного реєстру виборців не змогли ефективно працювати, в результаті чого далеко не усі виборчі комісії змогли отримати виборчі списки та надати їх для ознайомлення. Передвиборча агітація майже не проводилася, а чи не єдиною формою донесення інформації про кандидатів для жителів Донбасу стала зовнішня реклама. Також в зоні бойових дій гостро постало питання свободи слова та безпеки журналістів [95].

3. Проблеми списків виборців. Загалом якість списків виборців і на президентських, і на парламентських виборах 2014 р., була значно вищою за попередні виборчі кампанії. Виборчі списки були вчасно передані ЦВК та надані виборцям для ознайомлення. Водночас спостерігалися випадки багатократного включення виборців до списків, наявності у них т. зв. «мертвих душ» тощо [92].

4. Проблема здійснення передвиборної агітації. Політичні сили намагалися спекулювати на проблемах війни та миру, безпеки та реформування країни. Їхні програми обіцяли безпеку, стабільність та єдність країни, децентралізацію, конституційну реформу, мовну політику, реформування Збройних сил, боротьбу з корупцією та олігархією, а також стосунки з ЄС, НАТО та РФ. Сам процес здійснення агітації супроводжувався певними порушеннями (доволі масштабне псування зовнішньої політичної реклами, використання «чорного піару» та прихована політична реклама (т. зв. «джинси»), поодинокі випадки перешкоджання у веденні передвиборчої агітації, прямий та непрямий підкупи виборців тощо) [26].

6. Проблема прозорості ВП. Зокрема, виборчі комісії не завжди оприлюднювали інформацію про свою діяльність та прийняті рішення, або ж робили це із запізненням. Подібна ситуація стосувалася і публікації фінансових звітів суб'єктів ВП [28].

7. Проблеми під час процесу голосування та підрахунку голосів. Однією із проблем президентських виборів у день голосування стали масові

черги на виборчих дільницях. Це призвело до порушення таємниці голосування, а також випадків групового волевиявлення [27]. Також спостерігалися випадки видачі членами виборчих комісій бюлетенів на підставі невідповідних документів чи без них, траплялися випадки використання брудних технологій, зокрема т. зв. «каруселі» [26]. Окремо треба згадати про хакерську атаку на систему «Вибори» напередодні дня голосування, яка істотно ускладнила процедуру підрахунку голосів та встановлення результатів голосування [92].

Міжнародна місія із спостереження за виборами ОБСЄ, характеризуючи президентські вибори 2014 р., відзначила, що, незважаючи на важкі обставини, вибори стали важливим кроком у намаганні української влади провести волевиявлення відповідно до демократичних міжнародних стандартів та з дотриманням основоположних прав і свобод особи [92].

Чергові, сьомі вибори ПУ відбулися у 2 тури: перший тур – 31 березня 2019 р., другий – 21 квітня 2019 р. Обирали з-поміж найбільшої кількості кандидатів за всю історію, а саме – 39. Виборчий бюлетень також був рекордним та мав 80 см у довжину. Явка людей у першому турі становила майже 63 %. Лідерами голосування стали: актор і шоумен В. Зеленський – 30,24 % голосів та діючий Президент П. Порошенко – 15,95 %. За результатами другого туру виборів переможцем став В. Зеленський із 73,22 % голосів, у той час як чинний ПУ П. Порошенко отримав 24,45 %.

2.3. Місцеві вибори в Україні: сучасні проблеми

Вибори до ОМС є найбільш наближеним до громадян видом виборів. В Україні для регулювання порядку організації та проведення виборів до ОМС, не враховуючи численні зміни до самих законів, було прийнято 6 законів, які скасували дію попередніх: Закон № 3996-ХІІ «Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад» від 24 лютого 1994 р., Закон № 14/98-ВР «Про вибори депутатів місцевих рад

та сільських, селищних, міських голів» від 14 січня 1998 р., Закон № 1667-IV «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 06 квітня 2004 р., Закон № 2487-VI «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 р. та Закон № 595-VIII «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 р.

Порядок проведення місцевих виборів на сьогодні в Україні визначається КУ [35], Виборчим кодексом України [11], Кодексом адміністративного судочинства України [30], ЗУ № 1932-IV «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 р. [79], № 698-V «Про Державний реєстр виборців» від 22 лютого 2007 р. [69], а також деякими постановами КМУ та ЦВК. Найбільш спірні моменти проведення місцевих виборів знайшли своє розв'язання в низці Рішень Конституційного Суду України.

Місцеві вибори одночасно на всій території України було проведено в 1994, 1998, 2002, 2006, 2010 та 2015 рр. У 1995 р. відбулися вибори депутатів і голів місцевих Рад народних депутатів в АРК, а вже у 2008 р. – позачергові вибори до Київської міської ради.

Вибори до ОМС суттєво вирізняються порівняно з іншими, які мають місце в Україні. Вони мають чи не найбільш складний характер організаційного здійснення порівняно з виборчим процесом у президентській та парламентській кампаніях. Тож виокремимо особливості проведення місцевих виборів в Україні.

1. Велика кількість осіб, які обираються на місцевих виборах. У ст. 3 Виборчого кодексу України наведені такі типи місцевих виборів:

- а) вибори депутатів ВР АРК;
- б) вибори депутатів сільської, селищної, міської ради;
- в) вибори сільського, селищного, міського голови;
- г) вибори депутатів районної ради;
- г) вибори депутатів обласної ради;

д) вибори депутатів районної у місті ради (у містах, де утворені районні у місті ради).

2. Грошова застава на виборах до ОМС в Україні має обмежений характер та не застосовується стосовно сільських, селищних та міських голів (міста з кількістю виборців менше 90 тис. осіб), а також депутатів селищних та сільських рад. Грошова застава, згідно зі ст. 225 Виборчого кодексу [11], вноситься організацією партії, яка висунула виборчий список кандидатів у депутати обласної, міської (міста з кількістю виборців 90 тис. і більше осіб) ради, на посаду міського голови (міста з кількістю виборців 90 тис. і більше осіб), а також особою, яка висувається кандидатом на посаду міського голови (міста з кількістю виборців 90 тис. і більше осіб) шляхом самовисування, після початку ВП та до подання документів до обласної, міської виборчої комісії для реєстрації кандидатів у депутати та на посаду міського голови вносить у безготівковому порядку на спеціальний рахунок виборчої комісії грошову заставу з розрахунку 4 розміри мінімальної заробітної плати, встановленої на день початку ВП, на кожні 10 тис. виборців відповідного єдиного обласного, міського виборчого округу для кожного виду виборів окремо [11].

3. Під час виборів до ОМС застосовується різні види ВС:

- вибори депутатів сільської, селищної ради, міської ради (міста з кількістю виборців до 90 тис. осіб), районної у місті ради – за системою відносної більшості в багатомандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідно села (кількох сіл, жителі яких добровільно об'єдналися у сільську громаду), селища, міста, сільської, селищної, міської територіальної громади (далі – ТГ), територія району в місті;

- вибори депутатів районної ради – за системою відносної більшості в багатомандатних виборчих округах, межі яких збігаються з межами сіл, селищ, міст, територій сільських, селищних, міських ТГ, що входять до складу відповідного району;

- вибори депутатів ВР АРК, обласних, міських (міста з кількістю виборців 90 тис. і більше осіб) рад – за системою пропорційного

представництва за відкритими виборчими списками кандидатів у депутати у багатомандатних виборчих округах, на які поділяється багатомандатний виборчий округ, що збігається з територією відповідно АРК, області, міста згідно з адміністративно-територіальним устроєм або територією ТГ, від регіональних (республіканських в АРК, обласних, міських) організацій політичних партій;

- вибори сільського, селищного, міського (міста з кількістю виборців до 90 тис. осіб) голови – за виборчою системою відносної більшості в єдиному сільському, селищному, міському виборчому окрузі, що збігається відповідно з територією села, селища, міста згідно з адміністративно-територіальним устроєм або територією сільської, селищної, міської ТГ;

- вибори міського (міста з кількістю виборців 90 тис. і більше осіб) голови – за мажоритарною системою абсолютної більшості в єдиному міському виборчому окрузі, що збігається з територією міста згідно з адміністративно-територіальним устроєм або територією міської ТГ.

Перше застосування пропорційної виборчої системи на місцевих виборах в Україні припадає на вибори до ОМС 2006 р., на яких було використано один із основних її різновидів – систему жорстких списків. Цей вид ВС практикувався на місцевих виборах 2006 р. при обранні депутатів обласних рад, міст Києва та Севастополя, районних, міських і районних у містах рад. Проведення вказаних виборів за пропорційною ВС жорстких списків дає змогу виокремити такі позитивні сторони її застосування в Україні: 1) сприяння політичному структуруванню українського суспільства; 2) збільшення ролі політичних партій у державному та суспільному житті; 3) орієнтування політичних партій на виборців по всій державі, а не в якомусь певному регіоні чи регіонах; 4) підвищення відповідальності політичних партій перед виборцями.

Утім обрання місцевих рад за пропорційною ВС жорстких списків виявило низку недоліків її практичного застосування в українських умовах: 1) суттєво було збільшено роль партійного керівництва у формуванні виборчих списків депутатів місцевих рад; 2) наявна процедура висування

кандидатів у депутати лише через політичні партії значно ускладнила можливість реалізації пасивного виборчого права позапартійними кандидатами на місцевих виборах; 3) набула широкого поширення практика «продажу» керівництвом політичних партій місць у так званій «прохідній частині» виборчого списку. Наслідком цього стало те, що до місцевих рад було обрано багато представників фінансово-промислових груп, які прийшли до колегіальних представницьких органів влади для того, щоб відстоювати та захищати власні бізнес-інтереси, а не представляти інтереси своїх виборців; 4) порушено територіальний розподіл депутатів за виборчими округами. Наприклад, зі 120 депутатів Одеської обласної ради 94 були жителями обласного центру, три – взагалі киянами; а 11 районів із 26-ти й 3 міста обласного значення із 7 не здобули представництва в Одеській обласній раді [87]; 5) обрання депутатів у багатомандатному виборчому окрузі за системою жорстких списків призвело до розриву зв'язку між конкретним депутатом та виборцями у виборчому окрузі, а також міжвиборчий період у діяльності місцевих рад; 7) обрання обласних рад, міст Києва та Севастополя, районних, міських і районних у містах рад за пропорційною ВС жорстких списків призвело до надмірної політизації діяльності місцевих рад та втягнення їх до політичної боротьби на загальнонаціональному рівні.

Повернення до пропорційної ВС відбулося при проведенні місцевих виборів 2015 р., коли вибори депутатів обласних, районних, міських та районних у містах рад уперше відбулися в Україні за пропорційною ВС за виборчими списками із закріпленням кандидатів за територіальними виборчими округами, на які поділяється багатомандатний виборчий округ. Головним лейтмотивом її запровадження стало прагнення щодо збільшення ролі виборців під час голосування у визначенні місця кандидатів у виборчих списках місцевих організацій політичних партій. Для цього кандидати у виборчих списках місцевих організацій партій були закріплені за конкретними територіальними виборчими округами, від яких вони й висувалися до відповідної місцевої ради. Територіальна «прив'язка»

кандидатів була здійснена для забезпечення територіального представництва депутатів у місцевих радах.

Важливим кроком уперед також стало вирівнювання за гендерною ознакою виборчих списків кандидатів. Зокрема, у ч. 3 ст. 4 ЗУ «Про місцеві вибори» було встановлено вимогу, що представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30% загальної кількості кандидатів у виборчому списку [73].

Водночас практичне застосування пропорційної ВС за виборчими списками із закріпленням кандидатів за територіальними виборчими округами при обранні депутатів обласних, районних, міських та районних у містах рад виявило й суттєві недоліки: 1) наявна пропорційна ВС виявилася досить складною для практичного застосування її виборчими комісіями та для розуміння виборцями; 2) механізм реалізації виборцями права висунення кандидатів у депутати обласної, районної, міської, зокрема міст Києва та Севастополя, районної в місті ради у відповідних багатомандатних виборчих округах тільки через місцеві організації політичних партій звузило можливість для участі у виборах до вказаних місцевих рад незалежних та позапартійних кандидатів; 3) вимоги до територіальних виборчих округів з виборів депутатів обласної ради поставили в не вигідне становище великі міста, такі як: Харків, Одеса та Львів, - порівняно з більш дрібними адміністративно-територіальними одиницями в областях, які мали переваги в територіальному представництві через установлений ЗУ «Про місцеві вибори» 20%-вий ліміт кількості депутатів, які представляють міста в обласних радах; 4) перерахунок голосів виборців у відсотки призвів до ситуації, коли кандидати, які мали найбільшу підтримку в певних виборчих округах, не були обрані, тоді як кандидати, які були другими та третіми за результатами виборів, отримали місця в місцевих радах. Це поставило питання щодо здатності цієї ВС відображати реальний стан волевиявлення виборців; 5) механізм установлення результатів голосування виборців за новою пропорційною системою виявився таким, що порушує конституційний

принцип рівномірного представництва ТГ. Зокрема, залишилися без представництва в Чернівецькій області 21 виборчий округ, у Харківській області – 27, у Житомирській області – 21 виборчий округ та у Львівській області – 22 виборчі округи. Крім того, деякі обласні центри, наприклад, Чернігів, узагалі не були представлені у відповідних обласних радах [50, с. 59].

4. Проведення місцевих виборів здійснюється за відповідними територіальними одномандатними та багатомандатними виборчими округами. По єдиних одномандатних виборчих округах обираються міські, селищні та сільські голови, а також депутати селищних та сільських рад. По багатомандатних територіальних виборчих округах обираються депутати обласних, районних, міських та районних у містах рад. Одночасне проведення різних видів виборів до ОМС створює додаткове навантаження як на місцеві організації політичних партій, які висунули своїх кандидатів для участі в місцевих виборах, так і на територіальні та дільничні виборчі комісії, які в межах своїх повноважень мають забезпечити належне здійснення виборчого процесу на відповідних місцевих виборах.

5. Розгалужена система територіальних виборчих комісій, які мають свій особливий статус, порядок формування, склад та повноваження.

6. Велика кількість виборчих бюлетенів під час голосування, що уповільнює роботу дільничних виборчих комісій під час видачі виборчих бюлетенів, здійснення безпосереднього волевиявлення виборців, підрахунок виборчих бюлетенів та встановлення остаточного результату виборів. Зокрема, виборець для голосування може отримати аж 5 виборчих бюлетенів для обрання: 1) депутатів обласних рад; 2) депутатів районних рад; 3) депутатів міських, селищних або сільських рад; 4) депутатів районних у містах рад (у містах з районним поділом); 5) міських, селищних або сільських голів. Позитивним кроком щодо полегшення організації проведення чергових місцевих виборів в Україні та збільшення уваги виборців до місцевих кандидатів та місцевих організацій політичних партій стало проведення

чергових місцевих виборів, починаючи з 2010 р., окремо від парламентських виборів.

7. На виборах до ОМС в найбільшій мірі обмежено активне виборче право порівняно з парламентськими та президентськими виборами в Україні. Анексія рф Криму та проведення АТО в окремих районах Донецької та Луганської області суттєво вплинули на реалізацію виборчого права громадян України, які проживали або мали реєстрацію місця проживання на вказаних територіях [49]. Неможливість проведення виборів на вказаних територіях було визначено ЗУ № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. [71] та постановою ВРУ № 254-VIII «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» від 17 березня 2015 р. [68].

Практика проведення виборів до ОМС протягом 2015-2019 рр. засвідчила про обмеженість реалізації виборчого права внутрішньо переміщеними особами (далі – ВПО) в Україні. Уперше обмеження щодо реалізації активного виборчого права ВПО в Україні на виборах до ОМС мали місце на чергових місцевих виборах, які відбулися 25 жовтня 2015 р. Вибори до ОМС не проходили на території АРК та міста Севастополя, а також в окремих районах Донецької та Луганської областей.

8. На місцевих виборах спостерігається найменша явка виборців порівняно з парламентськими та президентськими виборами в Україні, яка від одних місцевих виборів до інших постійно знижується. На місцевих виборах 2015 р. явка виборців склала лише 46,61 % [88]. Парадокс найменшої уваги виборців до місцевих виборів в Україні полягає в тому, що переважна більшість проблем, з якими стикаються громадяни безпосередньо в житті (погана інфраструктура в населених пунктах, незадовільна робота комунальних підприємств, організацій та установ, неконтрольована забудова у великих містах тощо), лежить саме в площині повноважень ОМС.

Місцеві вибори 2020 р. стали одночасно і черговими, і першими, оскільки громадяни вперше обирали голів громад, а також депутатів

місцевих рад у новостворених ТГ за оновленим виборчим законодавством. 25 жовтня 2020 р. було проведено чергові місцеві вибори одночасно на всій території України та у всіх громадах, що були утворені у 2018-2019 рр. Вибори депутатів районних рад ліквідованих районів не проводилися, а повноваження депутатів районних рад у ліквідованих районах, припинилися в день набуття повноважень депутатів районних рад, обраних на перших виборах до районних рад у нових районах. Тож із 136 лише у 119 нових районах на 25 жовтня 2020 р. ЦВК було призначено перші місцеві вибори депутатів районних рад. Заздалегідь ЦВК визначила 18 громад Донецької та Луганської областей, у яких було неможливо провести місцеві вибори, а також у тимчасово окупованих територіях Криму і Донбасу.

Місцевим виборам 2020 р. притаманні такі особливості:

- вибори були організовані на новій територіальній основі;
- вибори депутатів місцевих рад та голів громад були організовані та проведені за новими виборчими системами;
- вибори передбачали дотримання гендерної квоти – серед кожних 5 кандидатів у списку – щонайменше 2 жінки.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

3.1. Напрями підвищення ефективності виборчої системи України

Як зазначає О. Копиленко, у рамках реформування конституційних засад виборчого законодавства України необхідно зосередитися на двох основних завданнях. «По-перше, існуюча нормативна база має бути приведена у відповідність до європейських стандартів. Зокрема, йдеться про положення Протоколу І до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, індивідуальні акти загальних органів Ради Європи, Кодекс належної практики у виборчих справах та інші документи Венеціанської комісії. У цьому контексті також слід враховувати практику Європейського суду з прав людини. По-друге, слід розглянути можливість імплементації конкретних рекомендацій для України, які містяться в резолюціях Ради Європи щодо ситуації в Україні та висновках Венеціанської комісії щодо чинних виборчих положень і поданих на розгляд законопроектів» [41, с. 50].

Удосконалити ВС можна лише за певними високими критеріями, серед яких справедливість та ефективність. Пропорційна система дозволяє максимально точно відобразити громадську думку. Тому можна сказати, що вона справедливіша порівняно з іншими системами. Однак його застосування пов'язане з труднощами формування уряду, що відбувається в пошуках постійних компромісів і внутрішніх дискусіях. Це неефективність цієї системи. Мажоритарна система дозволяє створити стабільну та єдину урядову більшість. Це сприяє безперебійному функціонуванню уряду та дає можливість виборцям визначити власну оцінку політики уряду наприкінці терміну повноважень виборчого органу.

Тому, на нашу думку, оптимальною є така ВС, яка б забезпечувала ефективність влади, пропонувала входження нових течій громадської думки в політичну сферу. У зв'язку з цим слід зазначити, що вимоги ефективності

уряду також задовольняються засобами, відмінними від виборчої системи, зокрема шляхом встановлення правил, що визначають відносини між виконавчою та законодавчою владою.

В умовах сучасного українського суспільства ВС має забезпечити цілісну структурованість парламенту, формування парламентської більшості, стабільність і продуктивність якої залежить від кількісного та якісного складу депутатських фракцій. Велике значення мають також професіоналізм, порядність, чесність, підзвітність народних депутатів перед виборцями, що є важливим фактором забезпечення політичної стабільності та становлення демократії.

У демократичних умовах важливу роль відіграє достатність представництва виборців у парламенті як окремих депутатів, так і групи депутатів загалом, достатність представництва політичних меншин тощо. ВС має сприяти налагодженню стосунків між владою та громадянським суспільством, обранню справді політичної еліти до представницьких органів, створення такої влади, яка б діяла в інтересах суспільства, а не для задоволення вигод окремих груп.

При обранні ВС слід враховувати такі чинники: необхідність партійного розвитку та затвердження ВС, яка б стимулювала зміцнення та консолідацію партійних формувань у політичному спектрі держави.

Щоб оптимізувати управління ВП, необхідно розглянути щонайменше три питання:

— підвищення рівня професіоналізму членів виборчих комісій, що може бути досягнуто як шляхом більш виваженого підходу до формування її складу, так і комплексної системи навчання членів виборчих комісій;

— оптимізація кількісного складу виборчих комісій;

— обмеження можливості суб'єктів ВП вносити зміни до складу виборчих комісій шляхом встановлення строків для цього. У зв'язку з цим слушною є позиція ОБСЄ: «Кількість членів комісій, призначених на кожному рівні, має відповідати реальним потребам управління виборчим

процесом, а не визначатися результатами непередбачуваної кількості отриманих заявок від кандидатів».

Крім того, з метою покращення якості процедури підрахунку голосів під час навчання членів виборчих комісій слід приділяти більше уваги процедурним аспектам голосування та підрахунку голосів.

В Україні електронні методи управління вже частково використовуються в процесі підготовки членів виборчих комісій. Зокрема, у штаб-квартирі Центральної виборчої комісії за підтримки Офісу Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та уряду Канади. Головне завдання – найвищий рівень підготовки членів виборчих комісій усіх рівнів. Функціонування центру відкриє нові можливості не лише для навчання членів виборчих комісій, а й для ефективного навчання працівників секретаріату комісії, служби розпорядника Державного реєстру виборців. Відкриття Центру дасть змогу запрошувати колег з виборчих органів з інших країн на навчання в Україні та проводити з ними інші спільні заходи, що розширить міжнародне співробітництво Центральної виборчої комісії з питань адміністрування виборів [91].

Водночас учасники ВП розуміють необхідність впровадження нових платформ, методів та електронних ресурсів. Йдеться про додавання нових технічних можливостей до системи он-лайн навчання членів виборчих комісій, надання експертної підтримки у форматі «запитання-відповідь» у режимі реального часу тощо [43, с. 33]. Для цього, безперечно, необхідна, насамперед, розробка ефективної стратегії подальшого розвитку електронного управління ВП в Україні, запуск пілотних проектів у тестовому режимі, а потім і відповідне фінансування для впровадження по всій країні. Сьогодні важливо досягти головної мети – залучення електронних ресурсів у такому загальнонаціональному масштабі. І ця мета – не лише навчання, конференції та консультації експертів, а й перехід на якісно новий етап – електронний документообіг, ведення списків виборців, реєстрація членів виборчих комісій, реєстрація офіційних спостерігачів, нарешті – електронне голосування.

Не зайвим буде звернути увагу на кількість членів виборчих комісій, яка іноді стає критичною. Подекуди під час виборів кількість їх складу залишалася на мінімальному рівні відповідно до виборчого законодавства, на що неодноразово скаржилися не лише після дня голосування, а й громадяни України, які користуються виборчим правом. Це, в тому числі, призвело до великих черг виборців на значній кількості виборчих дільниць.

Необхідно наблизити законодавчі вимоги щодо організаційної структури партії до обсягу права висування кандидатів до складу виборчих комісій. Зокрема, виборче законодавство має передбачити можливість висування партією таких кандидатів лише в тих адміністративно-територіальних одиницях, де партія має зареєстровану місцеву організацію. З одного боку, це має стимулювати реальні партії до розвитку своїх місцевих організацій, а з іншого — обмежити масштаби зловживань політичними партіями правами [5, с. 64].

Що стосується співвідношення парламентських виборів і розгалуженості мережі місцевих осередків політичних партій, то, мабуть, варто подумати про переформатування порядку формування політичних партій в Україні через початкове формування та ефективну діяльність місцевих осередків партії та її реєстрацію на національному рівні в майбутньому.

З огляду на кількість чергових і позачергових виборів, проведених за останні роки, варто говорити про необхідність суттєвого упорядкування та систематизації виборчого законодавства України, реформування системи адміністрування виборів відповідно до сучасних вимог, підвищення компетентності членів виборчих комісій, забезпечення ефективної практики запобігання зловживанню адмінресурсом.

Питання пошуку оптимальної ВС для України актуальне й сьогодні та залишається відкритим. Виборче законодавство України постійно вдосконалюється з метою врахування негативних уроків попередніх виборчих кампаній та наближення його до міжнародних стандартів демократичних виборів.

У Кодексі належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії наголошується, що будь-яка ВС є прийнятною за умови дотримання основних принципів виборів (загальне, рівне, вільне, пряме, періодичне, таємне голосування) [34]. Подібна позиція була зафіксована в Рішенні Конституційного Суду України про вибори народних депутатів України, згідно з яким питання про визнання ВС належить до компетенції парламенту та «політичної справи» [84].

Країни світу набули значного досвіду застосування ВС, який полягає у розробці стійких демократичних стандартів ВП, а також знань про інститут виборів, де першочерговим питанням є підвищення ефективності ВП.

Вирішуючи питання про вибір найбільш оптимальної ВС серед усіх існуючих у світі систем, слід враховувати певні фактори: необхідність забезпечення представництва (ідеологічного, географічного тощо), вплив ВС на стабільність партійної системи, ефективність уряду, забезпечення комунікації між обраними депутатами, президентом і виборцями, зрозумілість системи для виборців тощо.

Традиційний у нашій країні поділ ВС на мажоритарну, пропорційну та змішану фактично може здійснюватися не лише на основі обрання кандидатів в одномандатних округах чи за партійними списками в багатомандатних округах, а й також на основі співвідношення кількості голосів до кількості отриманих мандатів.

Світовий досвід у цьому питанні показує, що перелік країн, де вибори проводяться за мажоритарною системою, постійно звужується. Змішана та пропорційна ВС використовуються, але обмежено, на виборах до законодавчих органів європейських країн. Це зумовлено поєднанням недоліків пропорційної ВС із закритими списками та недоліками мажоритарної системи відносної або абсолютної більшості, нерівністю фактичного статусу народних обранців, спотворенням принципу пропорційного партійного представництва на виборах.

На нашу думку, найбільш оптимальною ВС є пропорційна ВС за відкритими списками.

3.2. Пропозиції щодо забезпечення реалізації активного виборчого права внутрішньо переміщеними особами в Україні

Внаслідок початку збройної агресії російської федерації у 2014 р., проведення антитерористичної операції (АТО), окупації частини територій України з'явилася така категорія населення як ВПО. Станом на початок листопада 2022 року за повідомленням прем'єр-міністра Дениса Шмигала під час засідання уряду з 24 лютого 2022 р. в Україні зареєстровано майже 3,5 млн ВПО. Загальна кількість ВПО, зареєстрованих в Україні, становить 4,8 млн. [1].

Сьогодні демократичні країни загалом визнають принцип рівності. Ч. 1 ст. 24 КУ визначено: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом». Ст. 1 Загальної декларації прав людини 1948 р. визначає, що всі люди є рівними у своїх правах. Похідним від загального принципу рівності є принцип рівного виборчого права, закріплений у статтях 38, 71 КУ.

Ст. 3 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 21 Загальної декларації прав людини, ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, а також Кодексу належної практики у виборчих справах, Декларації про критерії вільних і справедливих виборів, Документу Копенгагенської зустрічі Конференції з людського виміру [50, стор. 199].

Проте огляд виборів у регіоні ОБСЄ показує, що ВПО часто стикаються з конкретними правовими, політичними та практичними перешкодами у реалізації свого права голосу, зокрема:

- відсутність необхідних документів;
- дискримінація;
- застарілі вимоги щодо проживання, наприклад дозвіл на проживання;
- неадекватні заходи щодо дистанційного голосування;

¹ <https://www.unian.ua/society/v-ukrajini-zareyestrovano-4-8-milyoniv-vpo-shmigal-12034962.html>

- відсутність своєчасної, адекватної та зрозумілої інформації про порядок голосування, яка має бути надана ВПО та членам виборчих комісій доступною для них мовою;

- відчуття небезпеки та акти залякування [51, с. 82].

На виборах ПУ та народних депутатів України виборцям, які проживають не за місцем реєстрації, надається можливість скористатися порядком тимчасової зміни місця голосування без зміни виборчої адреси. Відповідно до ч. 2 ст. 8 ЗУ «Про державну реєстрацію виборців» [70] від 22 лютого 2007 року № 698-V виборчою адресою виборця є адреса, за якою зареєстровано його постійне місце проживання. З поняттям виборчої адреси українське законодавство також пов'язує належність виборця до конкретної виборчої дільниці, а отже, і права голосу на виборах.

Відповідно до законодавства України про вибори підставою для реалізації виборцем свого права голосу на виборах є включення його до списку виборців на виборчій дільниці, при цьому виборець включений до списку виборців на виборчій дільниці за своєю виборчою адресою.

Відповідно до ст. 8 ЗУ "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" [71] від 20.10. 2014 року № 1706-VII ВПО реалізують своє право голосу на виборах ПУ, народних депутатів України, місцевих виборах та референдумах шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси. Для зміни місця голосування без зміни виборчої адреси виборець повинен звернутись із заявою та копією паспорта до органу ведення Державного реєстру виборців за вказаним у заяві місцем перебування виборця та надати документи, які підтверджують необхідність тимчасової зміни місця голосування виборця без зміни виборчої адреси.

Слід зазначити, що законодавець передбачив необхідність забезпечення права голосу для ВПО на всіх без винятку виборах. Водночас на практиці органи державної влади не могли гарантувати ВПО можливість голосувати на місцевих виборах та виборах народних депутатів України в одномандатних округах.

Три концептуальні перешкоди для реалізації виборчих прав ВПО пов'язані із принципом рівності, особливістю застосовуваної ВС та природою ТГ. З точки зору принципу рівності, з одного боку, проблематичною є необхідність гарантування права голосу для ВПО, з іншого боку, створення додаткових можливостей для активної реалізації права голосу для ВПО може викликати невдоволення інших мобільними групами населення (наприклад, внутрішні трудові мігранти, студенти, військовослужбовці тощо). Це потребує зміни концептуальних підходів до визначення критеріїв належності до одномандатних округів чи ТГ, а не звичного надання додаткових правових можливостей (щодо виборчих прав) окремим категоріям населення.

Якщо говорити про особливості ВС, то, з точки зору нормативного регулювання, найменші проблеми виникають у разі забезпечення виборчих прав ВПО у національних виборчих округах. Останні в Україні використовуються на виборах ПУ та в межах пропорційної ВС із закритими списками – народних депутатів України. Очевидно, що надання можливості змінити місце голосування без зміни виборчої адреси впливає на порядок формування списку виборців. Крім того, перебування виборців на тимчасово окупованих територіях може призвести до реальних перешкод і незручностей.

Щодо місцевих виборів, то основною перешкодою для забезпечення права голосу для ВПО є поняття ТГ та критерії належності до неї. Відповідно до статті 140 КУ [39] ТГ – це жителі села або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селища, міста у сільську громаду. У ст. 1 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» [72] від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР визначено, що ТГ – це населення, об'єднане постійним проживанням у межах базової адміністративно-територіальної одиниці – села, селища, міста – або добровільного об'єднання жителів кількох сіл з єдиним адміністративним центром.

Поняття «резидент» не містить законодавчого визначення, а вираз «постійне проживання» вживається в ЗУ «Про правовий статус іноземців та

осіб без громадянства» [75] від 22.09.2011 № 3773-VI в частині підстав перебування іноземців та осіб без громадянства на території України, а також видачі посвідок на постійне проживання, які не стосуються відповідних правовідносин. На практиці положення ЗУ «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [76] від 11.12.2003 р. № 1382-IV, ст. 3^о якого визначає поняття «місце проживання», а ст. 6 визначає порядок реєстрації місця проживання особи.

Фактично сьогодні критерієм належності до ТГ є реєстрація місця проживання особи на її території. Отже, якщо буквально тлумачити положення Виборчого кодексу, ВПО можуть голосувати лише на виборах, які проводяться у ТГ за місцем їх реєстрації. Тобто практично виключається можливість участі таких виборців у виборах в інших ТГ, що також підтверджується практикою судових розглядів [59].

Проте, якщо розібратися змістовно, то для визначення належності до тієї чи іншої ТГ, з одного боку, поняття «місце проживання» вживається в розумінні ЗУ «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [76] від 11.12.2003 р. № 1382-IV (житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, в якій проживає особа, а також спеціалізовані соціальні установи, установи соціального обслуговування та соціального захисту, військові од.), ігноруючи подібне речення в розумінні ЗУ «Про гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [71] від 20.10.2014 № 1.706-VII, що є ст. 5 (Реєстрація місця проживання ВПО) – довідка про взяття на облік ВПО засвідчує місце проживання ВПО.

Окремої уваги заслуговують законопроекти щодо реалізації активного виборчого права ВПО. 12 серпня 2015 р. зареєстровано законопроект № 2501а про внесення змін до ЗУ «Про місцеві вибори» (щодо гарантування права голосу ВПО). Народні депутати запропонували закріплювати ВПО за ТГ, де вони фактично проживають, якщо ця адреса вказана в довідці про взяття на облік ВПО; так званий «автоматичний» принцип зміни виборчої адреси. Невирішеним залишилося питання про те, як мають голосувати

переселенці, які не отримали посвідчення. Цей законопроект повернуто ініціаторам на розгляд.

Другий законопроект № 2501а-1 від 21.08.2015 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб» розроблено за сприяння Донецького відділення Комітету виборців України. У основу законопроекту ліг механізм зміни виборчої адреси через заяву ВПО. Якщо переселенець має намір реалізувати своє активне виборче право, він не пізніше як за 15 днів до дня голосування повинен звернутися до ОМС за місцем фактичного проживання до суб'єкта проведення перепису та змінити свою виборчу адресу на підставі довідки ВПО.

Третій законопроект №2501а-2 від 26 серпня 2015 р. щодо реалізації виборчих прав ВПО передбачає автоматичну зміну виборчої адреси. Усі переселенці, які мають довідку внутрішнього переселенця із зазначенням адреси фактичного місця проживання, включаються до списків виборців за фактичним місцем проживання або за місцезнаходженням центру соціального захисту населення. Слід зазначити, що ВПО, у довідці яких вказана адреса органу соціального захисту населення, саме за адресою останнього видається достовірне запрошення. Якщо до таких органів закріплено значну кількість переселенців, то це потребуватиме належного оформлення та роз'яснень ВПО, куди отримувати запрошення.

Підсумовуючи законопроекти №2501а, №2501а-1, №2501а-2, можна зробити висновок, що вони не врегулювали питання голосування інших мобільних категорій населення (наприклад, трудових мігрантів, військовозобов'язаних тощо). Останнє можна розцінювати як порушення згаданого принципу рівності виборчих прав.

Четвертою спробою став законопроект № 6240 про внесення змін до деяких законів України (щодо виборчих прав ВПО та інших внутрішньо мобільних громадян) від 27 березня 2017 р. Автори законопроекту (серед них представники громадських організацій та Міжнародна фундація виборчих систем) пропонують внести зміни до ст. 8 ЗУ «Про державну реєстрацію

виборців», доповнивши її частиною третьою, в якій буде вказано, що «за вмотивованим зверненням виборця орган ведення Реєстру може визначити іншу виборчу адресу для виборця». У запропонованому законі перелік документів, які ВПО мають додавати до заяви про фактичне місце проживання, зокрема: договір оренди житла; документ, що засвідчує провадження виборцем підприємницької діяльності на території цієї ТГ; документ, що підтверджує право власності на житло; довідка про взяття на облік ВПО; документ, що засвідчує, що виборець доглядав за особою; документ, що засвідчує шлюб або спорідненість виборця з особою.

ВРУ досі не розглянула цей законопроект. На нашу думку, зареєстрований законопроект № 6240 про внесення змін до деяких законів України (щодо виборчих прав ВПО та інших мобільних громадян у межах країни) на даний момент є найбільш актуальним і доопрацьованим, хоча й не позбавлений деяких точок обговорення.

Перш за все, варто погодитися з позицією Науково-спеціалізованого управління Апарату ВРУ щодо доцільності продовження строку реєстрації виборців в органах реєстрації під час ВП, а не обмежувати його п'ятим днем після початку ВП. Крім того, якщо підставою для зміни виборчої адреси є реалізація одного з трудових прав – права на підприємницьку діяльність, вважаємо за доцільне надати таку можливість працівникам, які працюють за трудовим договором (контрактом).

Не можна ігнорувати так звану проблему «змішування» електорату. На думку значної кількості експертів, іммігранти можуть впливати на результати виборів сильніше, ніж корінне населення певної території. У зв'язку з цим в Україні може виникнути ситуація, коли, за невеликої різниці між кандидатами, вибір того, хто буде головою громади чи депутатом у тому чи іншому районі, вирішуватимуть не представники ТГ, а ВПО. На проблему «змішування» електорату (в аспекті голосування українців на виборчих дільницях за кордоном) вказав і Конституційний Суд України у рішенні № 7-рп/2012 від 04.04.2012. Зокрема, у пункті 3 Конституційний Суд України зазначив, що «єдиномірне віднесення закордонних виборчих дільниць до всіх

одномандатних виборчих округів, утворених на території столиці України – міста Києва, з урахуванням кількості виборців» у м. Києві, призводить до значного збільшення кількості виборців, які не пов'язані з ТГ міста Києва, тому застосування положень Закону, згідно з якими виборці, які проживають або за кордоном, голосують для кандидатів у народні депутати України в одномандатних виборчих округах, утворених у столиці України – м. Києві, не гарантує волевиявлення виборців, які проживають на території м. Києва.

При реалізації права голосу в одномандатних округах на виборах народних депутатів України вважаємо недоцільним скаржитися на «змішування» електорату, оскільки зміст присяги народного депутата України та ст. 79, 80, 81, 84 КУ, а також рішення Конституційного Суду України (наприклад, п. 6 рішення від 06.04.2010 р. № 11-рп/2010, п. 2.6 рішення від 12 р. /21/2017 № 3-р/2017) свідчать про національний характер представництва народних депутатів України у ВРУ та наявність у них повноважень на вільне його здійснення (принцип вільності депутатського мандата). У цих умовах дискусійним залишається згадування ТГ та виборців, які проживають на території м. Києва, в аспекті волевиявлення виборців на виборах народних депутатів України. Сутність національного представництва депутатів не може бути змінена лише зміною ВС, розміру чи меж виборчих округів.

Враховуючи те, що місцеве самоврядування є правом ТГ, вважаємо дискусійним допустити можливість зміни виборчої адреси без зміни підходів до критеріїв належності до ТГ. Адже, надаючи право голосу на муніципальних виборах, ми визначаємо ВПО та інші мобільні групи населення як частину ТГ, критерієм приналежності до якої фактично є реєстрація місця проживання на відповідній території.

Ефективне функціонування місцевого самоврядування вимагає залучення матеріально-змістовних характеристик ТГ. Адже проста група жителів населеного пункту, не об'єднана жодними іншими ознаками чи інтересами, не може скласти ефективну громаду. Жителі населеного пункту,

формально отримавши визначення ТГ, навряд чи можуть відразу стати нею по суті.

Враховуючи термінологічну невизначеність із поняттями «мешканці» та «постійне місце проживання», необхідність існування стійких зв'язків між мешканцями та ознаками, які суттєво характеризують ТГ, з метою гарантування громадянам права голосу на муніципальних виборах ВПО та інших мобільних груп населення, вважаємо за доцільне поставити питання про зміну критеріїв належності до ТГ.

Що стосується змісту поняття «резидентство», то варто зазначити, що в деяких країнах – наприклад, у Великій Британії та Латвії – особа, яка володіє нерухомістю на цій території, вважається резидентом відповідної території. У Франції, щоб вважатися резидентом муніципалітету, достатньо сплатити податки до відповідного бюджету громади. Таким чином, на відміну від парламентських виборів, постійне проживання особи на території муніципалітету є фактором, який визначає наявність чи відсутність у цієї особи активного виборчого права [8, с. 20-21].

Інші держави практикують встановлення цензу осілості як передумови для реалізації права голосу на місцевих виборах. Наприклад, у Франції для голосування на будь-яких виборах громадянин повинен проживати в комуні (найнижчій територіальній одиниці) не менше 6 місяців, у Новій Зеландії необхідний термін проживання особи на території виборчого округу до дня включення до списку виборців 3 місяці. Відповідно до законодавства Швеції та Норвегії, особи можуть бути включені до списків виборців, якщо вони проживають у країні не менше 10 років [46, с.84].

Беручи до уваги рекомендації, передбачені п. 3 п. «в» п. 1.1 Кодексу належної практики у виборчих справах (схвалений Венеціанською комісією 5 та 6 липня 2002 року з пояснювальною доповіддю 18 та 19 жовтня, 2002 на основі загальноєвропейського досвіду у сфері виборів), ідея використання періоду проживання 6 місяців на території села, селища чи міста як необхідної умови для реалізації права голосу на місцевих виборах може бути перспективною і для України.

Доречним буде звернутися до досвіду держав, які зіткнулися з проблемами внутрішнього переміщення громадян та реалізації ними активного права голосу на виборах. Так, ст. 3 Виборчого кодексу Грузії закріплює основні принципи проведення виборів, референдумів і плебісцитів, одним з яких є те, що всі громадяни Грузії, які досягли 18 років і право голосу яких не обмежене цим Законом, і Конституції мають право активного голосу. Тому ВПО мають право брати участь у президентських, парламентських та місцевих виборах. Варто підкреслити, що стаття 31 Виборчого кодексу Грузії передбачає, що «єдиний список виборців складається на підставі даних про вимушено переміщених осіб, наданих Міністерством у справах вимушено переміщених осіб окупованих територій Грузії, розселення та Біженці Грузії або (і) її територіальними органами». 1 лютого, 1 травня, 15 липня та 1 листопада Міністерство передає уточнені або нові дані про вимушено переселених осіб для уточнення єдиного списку виборців. До єдиного списку виборців вноситься певний перелік відомостей, у тому числі фактичне місце проживання. Для вимушено переміщених осіб з окупованих територій Грузії вказується адреса місця тимчасового проживання [51, с. 86]. Можна зробити висновок, що ВПО голосують в основному в Грузії.

Таким чином, забезпечення реалізації активного виборчого права ВПО є надзвичайно важливим для побудови правової та демократичної держави, до якої прагне Україна. Інша проблема полягає в тому, що багато ВПО через низку обставин залишаються за межею бідності та можуть стати об'єктом маніпуляцій з боку політичних акторів. Тому держава та громадянське суспільство мають бути залучені до процесів підвищення прозорості виборів, запровадження контролю за політичними партіями та окремими кандидатами, недопущення порушень виборчого законодавства України. У зв'язку з цим актуальними є ініціативи щодо посилення відповідальності за порушення виборчого законодавства або запровадження нових санкцій конституційно-правової відповідальності, як-от скасування реєстрації кандидатів.

Для реалізації принципу рівності та рівного активного виборчого права необхідно забезпечити рівні можливості як для ВПО, так і для інших мобільних груп населення. З метою забезпечення права ВПО голосувати на виборах народних депутатів України в одномандатних округах доцільно прийняти законопроект № 6240 від 27.03. за трудовим договором (контрактом) та збільшити строки звернення виборців до органів реєстрації.

Враховуючи національний характер представництва народних депутатів України у ВРУ та наявність у них повноважень на вільне його здійснення, не вважаємо за потрібне брати до уваги можливість «змішування» електорату або зміну рівня впливу окремої частини виборців на результати голосування в одномандатних округах. Пропонуємо чітко визначити критерії належності до ТГ з можливим переглядом (зміною чи закріпленням додаткових підстав) підходу до належності до ТГ за місцем реєстрації проживання, який зараз використовується.

ВИСНОВКИ

Детально дослідивши теоретичні та практичні аспекти функціонування інституту виборів в Україні, ми дійшли таких висновків.

1. **Вибори** – це демократичний спосіб формування та зміни персонального складу органів влади голосуванням. Вибори можна класифікувати за різними критеріями: 1. За територіальною ознакою: загальнонаціональні (загальнодержавні); місцеві (муніципальні). 2. За часом проведення: чергові; позачергові (дострокові); повторні; довибори. 3. За об'єктом обрання: вибори до парламенту; вибори глави держави; вибори до органів місцевого самоврядування. 4. За правовими наслідками: дійсні; недійсні.

До базових демократичних принципів виборів належать: 1. Принцип загальних виборів. 2. Принцип рівних виборів. 3. Принцип прямих виборів. 4. Принцип таємності голосування. 5. Принцип вільних виборів. Серед додаткових демократичних принципів виборчого процесу можна виділити: 1. Принцип вільного і рівноправного висунування кандидатів. 2. Принцип гласності та відкритості виборчої кампанії. 3. Принцип рівності можливостей для всіх кандидатів чи політичних партій у здійсненні виборчої кампанії. 4. Принцип свободи агітації. 5. Принцип неупередженості до учасників виборчої кампанії з боку органів влади, установ та організацій.

Виборча система – це спосіб визначення результатів виборів. Виділяють три основні типи виборчих систем: мажоритарну, пропорційну і змішану (мажоритарно-пропорційну). Кожна з виборчих систем має свої переваги та недоліки, тому досконалої виборчої системи не існує.

2. Найважливішою частиною організації та проведення виборів є власне виборчий процес – здійснення суб'єктами виборчого процесу виборчих процедур, передбачених виборчим законом. Це завжди законодавчо врегульований процес, у якому задіяні громадяни, партії, органи влади, держава, який має впорядковану послідовність проходження всіх етапів, пов'язаних з відкритим та прозорим плануванням виборчого процесу, з

метою демократичного формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Але, щоб стати атрибутом демократичного політичного режиму, вибори повинні проводитися у відповідності з міжнародними нормами і стандартами, які сьогодні є пріоритетними по відношенню до внутрішнього законодавства України.

3. Безсумнівною ознакою демократично проведених виборів та умовою здійснення демократичного виборчого процесу є гарантування законодавством можливості оскарження порушень виборчих процедур. Держава передбачає можливість вільного оскарження фактів недотримання закону про вибори в органі з розгляду скарг. Міжнародні стандарти вказують на те, що процедура оскарження має бути максимально короткою, зокрема коли йдеться про рішення, ухвалені напередодні виборів. При цьому слід уникати двох пасток: по-перше, процедура оскарження не має гальмувати виборчий процес, а по-друге, зважаючи на те, що рішення щодо скарг не можуть служити підставою для перенесення дати виборів, їх варто ухвалювати не після, а до виборів. Рішення за результатами виборів також мають ухвалюватися досить оперативно, а надто в обставинах напруженої політичної ситуації. Це означає, що терміни подачі скарг про оскарження мають бути справді короткі й що орган з розгляду скарг має ухвалювати свої рішення якомога оперативніше. Водночас строки подачі скарг мають бути достатніми для того, щоб було коли подати скаргу, гарантувати здійснення права на захист та ухвалити зважене рішення.

Ще однією доволі складною проблемою для вітчизняної системи оскарження є відсутність у виборчому законодавстві санкцій за порушення, учинені до дня голосування кандидатами в народні депутати або партіями, які висунули таких кандидатів, а також нечасті випадки їх застосування щодо інших суб'єктів виборчого процесу. Це нівелює користь від оскарження таких порушень. особливої уваги потребують повноваження органів з розгляду скарг у частині можливості анулювати результати голосування, якщо виявлені порушення могли вплинути на розподіл мандатів.

Процедурною гарантією забезпечення виборчих прав є гарантування транспарентності дій та рішень виборчих комісій.

4. За період незалежності України фактично функціонувало шість виборчих законів і п'ять виборчих систем формування Верховної Ради України. Постійно відбувався пошук оптимальної, з погляду законодавця, її моделі. Так, наприклад з парламентських виборів 1990, 1994, 1998, 2002, 2006 рр. лише вибори 1998-2002 рр. відбувалися за однією виборчою системою, але з урахуванням різних законів. Тобто під кожні вибори фактично створювалась нова виборча система.

Перші незалежні вибори в Україні засвідчили, що громадяни бажають бачити депутатів, які відійшли від пострадянського тоталітаризму та бажають проводити реформи. Це підтвердили вибори I, II скликань, за якими відповідно 92 і 95 % депутатів було обрано вперше. Разом з тим з 1998 року почала простежуватися тенденція до скорочення кількості депутатів, які обрані вперше: на 18 % III скликання, 24% наступне скликання. Причину трансформації категорії «депутати, обрані вперше» варто шукати у законодавчо визначених механізмах пропорційних виборів. Пропорційні вибори 2007 року дали оновлення складу Верховної Ради України лише на третину.

Те, наскільки для України важливим і проблемним є вибір оптимальної моделі виборчої системи, підтверджує і той факт, що на виборах у 2002 року під час запровадження виборчої системи змішаного типу за пропорційними списками перемогу отримав ліберально-демократичний напрям, а за мажоритарними округами – діаметрально протилежний, консервативний.

Ефективність пропорційної виборчої системи вимірюється в першу чергу тим, наскільки партії-переможці на виборах можуть сформувати парламентську коаліцію і утворити уряд. Процес виборчих кампаній із 2002 по 2007 рр. свідчить, що жодна із створених коаліцій не мала конституційної більшості голосів, а середня тривалість її існування дорівнювала близько одному року. Тобто жодна із них не була політично стабільною, що можна констатувати і про нинішню парламентську коаліцію. Як засвідчив досвід

2006-2008 рр., жорсткі норми про коаліцію і пропорційну систему хоча й мали позитивні наслідки, але й одночасно породили низку конфліктів: розпуск парламенту, численні звернення до Конституційного Суду, політичну нестабільність і фактично політичну кризу.

Сучасний стан політичної системи в державі вказує на необхідність удосконалення не лише законодавчої бази, а й зміни політико-культурних традицій українського народу. Потребує переосмислення відношення до держави і державної влади. Оскільки державні інститути сприймаються протягом тривалого часу досить негативно, спостерігається досить низький рівень довіри до них, а вже з цих позицій вони не можуть вважатися повністю легітимними. Парламент не відображає у повній мірі рівень довіри, уподобання і прагнення усього населення. Це відбувається й тому, що фактично суспільство віддає голоси не за політичні сили, а соціальні міфи, які озвучують політичні лідери. Тому парламент і не виконує одну із своїх головних функцій – досягнення соціально-політичної стабільності та представництва інтересів, а навпаки – стає джерелом соціальної напруги.

5. З часу отримання незалежності в Україні було проведено сім президентських виборів. Перші вибори Президента України відбулись 1 грудня 1991 р., а останні сьомі вибори відбулися у травні 2019 р. Виділено такі особливості та проблеми, які характеризували президентські вибори в Україні: проблема проведення виборів на території всієї держави; проблема безпеки виборів; проблеми списків виборців; проблема формування та діяльності виборчих комісій; проблема здійснення передвиборної агітації; проблема прозорості виборчого процесу; проблеми під час процесу голосування та підрахунку голосів.

6. Аналіз результатів місцевих виборів проведено починаючи із виборів 1998 року, оскільки лише у 1997 р. було прийнято Закон України Про місцеве самоврядування, який регламентував систему виборних органів місцевого самоврядування. Ці вибори дали серйозний поштовх для осмислення нової ролі політичних партій та формування демократичної системи політично відповідального місцевого самоврядування. У 2002 році стара виборча

система залишилася недоторканою. Місцеві вибори 1998 та 2002 р.р. загострили проблему одночасного проведення місцевих виборів та виборів народних депутатів України.

Місцеві вибори 2006 р. проходили за законом «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», прийнятим 6 квітня 2004 року, який істотно відрізнявся від попередніх законів, зокрема: місцеві вибори було організовано за одним профільним законом, який регулював всі їх види, уніфікував певні виборчі процедури; було змінено виборчу систему (за пропорційною виборчою системою відбувалися вибори депутатів районних у містах, міських, районних, обласних рад, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, вибори депутатів сільських та селищних рад проводились за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділялася вся територія села, селища; було введено нову систему формування дільничних виборчих комісій.

31 жовтня 2010 року в Україні відбулися чергові місцеві вибори, які вперше відбувалися окремо від парламентських. Традиційно вибори проходили за новими виборчими правилами. Була застосована змішана (мажоритарно-пропорційна система) щодо виборів до міських, районних та обласних рад: половина від кількості депутатів (загального складу) відповідної ради обиралася за виборчими списками кандидатів у депутати від місцевих організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідно Автономної Республіки Крим, області, району, міста, району в місті; половина від кількості депутатів (загального складу) відповідної ради – за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах. Вибори сільських, селищних, міських голів – за мажоритарною системою відносної більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідно села (кількох сіл, жителі яких добровільно об'єдналися у сільську громаду), селища, міста згідно з існуючим адміністративно-територіальним устроєм.

14 липня 2015 року Верховна Рада України ухвалила закон «Про місцеві вибори», який передбачав, що вибори депутатів сільських і селищних рад проходять за мажоритарною системою відносної більшості, а депутатів обласних, районних, міських, районних у містах рад – за пропорційною виборчою системою. Вибори міських голів у містах, кількість виборців у яких дорівнює або є більшою ніж 90 тисяч, проходили за мажоритарною системою абсолютної більшості (тобто у два тури, якщо в першому жодний кандидат не набрав понад 50% голосів). Вибори сільського, селищного, міського голови міст, кількість виборців, у яких є меншою ніж 90 тисяч, проводилися за мажоритарною системою відносної більшості, тобто в один тур. Закон про місцеві вибори містив також такі нововведення: виборчий бар'єр для політичних партій становить 5 %; у місцевих виборах не зможуть брати участь блоки; громадські організації можуть бути спостерігачами на виборах; зменшено кількість депутатів у радах; встановлення гендерних квот у списку кандидатів у депутати на місцевих виборах.

7. Вважаємо, що оптимальною є така виборча система, яка забезпечувала б ефективність діяльності уряду, пропонуючи новим течіям громадської думки долучатися до сфери політики. Виборча система має забезпечити повне структурування парламенту, створення парламентської більшості, стійкість і продуктивність якої залежить від кількісного і якісного складу депутатських фракцій. На нашу думку, зазначеним вимогам відповідає пропорційна виборча система за відкритими списками. Вагоме значення має також професіоналізм, порядність, чесність, відповідальність депутатів перед виборцями, що є важливим чинником забезпечення політичної стабільності і утвердження демократії.

Для оптимізації управління виборчим процесом, необхідним є збільшення рівня професіоналізму членів виборчих комісій; оптимізація кількісного складу виборчих комісій; обмеження можливостей для суб'єктів виборчого процесу вносити зміни до виборчих комісій, запровадивши для цього кінцеві терміни.

Варто також суттєво удосконалити та систематизувати виборче законодавство України, реформувати систему адміністрування виборів відповідно до вимог сучасності, підвищити компетентність членів виборчих комісій, забезпечити дієві практики попередження випадків зловживання адміністративним ресурсом з боку державних службовців, запровадити ефективну систему юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства, впроваджувати у виборчий процес новітні інформаційні технології для забезпечення достовірності результатів виборів, довіри до них з боку виборців, а також захищеності відповідних даних від протиправних втручань.

8. Вважаємо, що забезпечення реалізації активного виборчого права внутрішньо переміщеними особами є вкрай важливим для побудови правової та демократичної держави Україна. З метою дотримання принципу рівності та рівного активного виборчого права варто надавати рівні можливості як внутрішньо переміщеним особам, так й іншим мобільним групам населення. Для забезпечення права голосу внутрішньо переміщених осіб на виборах народних депутатів України в одномандатних округах доцільно прийняти за основу Проект Закону № 6240 від 27.03.2017 р., доповнивши його такою підставою для зміни виборчої адреси, як праця за трудовим договором (контрактом) та збільшивши термін звернення виборців до органів Реєстру. Пропонуємо чітко визначити критерії належності до територіальної громади, з можливим переглядом (зміною або закріпленням додаткових підстав) підходу щодо належності до територіальної громади за місцем реєстрації проживання, який фактично застосовується сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алефіренко В.С. З досвіду державотворення в Україні за роки незалежності: проблеми і перспективи / В.С. Алефіренко, С.Г. Руденко // Історична наука: проблеми розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Луганськ, 2004. – С. 7-11.
2. Афанасьєва М.В. Выборча система: поняття та сучасне розуміння / М.В. Афанасьєва // Юридичний вісник. – 2012. – № 1. – С. 21-31.
3. Бакумов О.С. Конституційне право громадян України на участь у виборах і референдумах та проблеми його реалізації: моногр. / О.С. Бакумов ; МОН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків: Право, 2015. – 248 с.
4. Баумуратова М. Формування парламенту України: до пошуку оптимальної системи / М. Баумуратова, І. Сліденко [Електронний ресурс] // Режим доступу: [radnuk.info>statti/228...pravo...2010-01-22-21...19.html](http://radnuk.info/statti/228...pravo...2010-01-22-21...19.html)
5. Богашева Н.В. Взаємозв'язок законодавчого регулювання правових інститутів виборів та політичних партій в Україні / Н.В. Богашева // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2014. - № 2(29). – С. 60-65.
6. Буроменський М.В. Судове вирішення виборчих спорів в Україні (за результатами виборів 2002 р.) / Буроменський М.В., Веніславський Ф.В., Колісник В.П., Сердюк О.В. – 40 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.iahr.com.ua/files/works_docs/9.pdf
7. Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ. Місія зі спостереження за виборами України. Позачергові вибори народних депутатів України, 26 жовтня 2014 року Проміжний звіт 19 вересня – 7 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/odihr/elections/ukraine/125409?download=true>
8. Вибори в Європейському Союзі / за ред. Ковриженка Д.С. – К.: ФАДА, ЛТД. – 2006. – 156 с.

9. *Вибори Президента України 1999. Інформаційно-аналітичне видання / Центральна виборча комісія; редкол.: М.М. Рябець (голова) та ін. – К., 2000. – 395 с.*

10. *Виборча реформа очима громадськості. Громадський консорціум виборчих ініціатив. – К., 2011. – 76 с.*

11. *Виборчий кодекс України від 19.12.2019 р. № 396-IX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>*

12. *Ворона П. Регіональні особливості місцевих виборів 2020 року: Полтавщина [Електронний ресурс] / П. Ворона, С. Соловей // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління. - 2021. - Вип. 1. - С. 5-12. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vknud_2021_1_3*

13. *Ворона П. В. Феномен регіональних партій із усеукраїнським статусом на місцевих виборах 2020 року [Електронний ресурс] / П. В. Ворона // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. Серія : Державне управління. - 2021. - № 2. - С. 102-109. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2021_2_16*

14. *Гриняк І. Місцеве самоврядування в Україні в історії та сучасності / І. Гриняк // Вісник УАДУ. – 1996. – № 1. – С. 53-67.*

15. *Грицай І. Теоретико-правові проблеми реалізації норми Закону України "Про місцеві вибори" щодо гендерної квоти [Електронний ресурс] / І. Грицай // *Evropsky politicky a pravni diskurz.* – 2018. – Vol. 5, Iss. 2. – С. 88-94. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_2_14*

16. *Дашковська О. Р. Особливості українського виборчого процесу [Електронний ресурс] / О. Р. Дашковська, В. С. Ткачова, П. Ю. Лаврик // *Економіка. Фінанси. Право.* - 2021. - № 5(3). - С. 5-8. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2021_5\(3\)__3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2021_5(3)__3)*

17. *Декларация о критериях свободных и справедливых выборов. Принята на 154-й сессии Совета Межпарламентского Союза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.democrasy.ru/library/lows/international/el_declaration_1994.html*

18. Джаконіні В. Теорія конфлікту / В. Джаконіні // Політологія вчора і сьогодні. – Вип. 2. – М., 2000.

19. Доповідь про виборче законодавство та виборчу адміністрацію в Європі // Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи : пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. – Вид. 2-е, випр. і доповн. – К., 2009. – С. 142-198.

20. Електоральна карта Львівщини у міжрегіональному зрізі. – Львів: ЦПД, 2010. – 168 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/El_karta_knyzka/el_hystory_ukraine-1994.htm

21. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.

22. Євграфова Є. Виборче право – складова конституційного процесу / Є. Євграфова, П. Євграфов // Віче. – 2015. - № 16. – С. 2-5.

23. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи / пер. С. Кальченко [та ін.] ; ред. Ю. Ключковський. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – К.: Логос, 2009. – 500 с.

24. Заворотченко Т. М. Охорона та захист виборчих прав громадян України: основні аспекти конституційно - правового регулювання [Електронний ресурс] / Т. М. Заворотченко // Право і суспільство. - 2022. - № 1. - С. 3-8. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2022_1_3

25. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року // Міжнародні документи ООН з питань прав людини. – К., 1995. – С. 8.

26. Звіт довгострокового спостереження за позачерговими виборами президента України 25 травня 2014 р. 8-22 травня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:25-2014-8-22-20141221>.

27. Звіт за підсумками голосування та підрахунку голосів на позачергових виборах народних депутатів України 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.electioninfo.org.ua/nodes/nodes/view/type:reports/slug:zvt-za-pdsumka-mi-golosuvannya-ta-pdrahunku-golosv>

28. Звіт за результатами довгострокового спостереження КВУ за підготовкою до позачергових виборів Президента України протягом 18 квітня – 8 травня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:18-8-2014>

29. Звіт. Розслідування злочинів, пов'язаних з виборчим процесом 2014 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.opora.ua.org/vybory/vyborydo-verkhovnoi-rady-2014/7993-zvit-rozsliduvannja-zlochyniv-povjazanyh-iz-vyborchymprocesom-2014-r>

30. Избирательный кодекс Республики Беларусь. – Мн.: Амалфея, 2007. – 200 с.

31. Кіянка І. Б. Місцеві вибори 2020 в контексті сучасних викликів [Електронний ресурс] / І. Б. Кіянка. // Демократичне врядування. - 2021. - Вип. 1. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2021_1_5

32. Коаліційна Угода Верховної Ради України VIII скликання від 21 листопада 2014 року // Офіційний портал Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/archive/2014>.

33. Ковач проти України. Рішення Європейського суду з прав людини від 07.02.2008 [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_452

34. Кодекс належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії від 30 жовтня 2002 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev-ukr).

35. Коломoeць Т. Вибори до органів місцевого самоврядування в Україні у контексті сучасних державотворчих процесів: актуальні питання

теорії та проблеми практики / Т. Коломоець, Г. Самойленко // Вісник ЦВК. – 2007. – №2 (8). – С. 76 – 82.

36. Кононенко П. П. Виборчий кодекс України як державний механізм протидії політичній корупції [Електронний ресурс] / П. П. Кононенко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Публічне управління та адміністрування. - 2022. - Т. 33(72), № 5. - С. 40-45. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/sntvupa_2022_33\(72\)_5_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/sntvupa_2022_33(72)_5_9)

37. Конституційна реформа в Україні: перебіг, стан і перспективи (Аналітична доповідь) // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 1.

38. Конституційне право України: Підруч. / За ред. В.П. Колісника, Ф.В. Веніславського та Ю.Г. Барабаша. – Харків: Право, 2010. – 416 с.

39. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – ст. 141. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page2>

40. Концепція Кодексу про вибори, референдуми в Україні (Виборчого кодексу України): проект. Комітет виборців України. Київ: Факт, 2000. – 53 с.

41. Копиленко О.Л. Удосконалення виборчої системи в контексті конституційної реформи / О.Л. Копиленко // Конституція і виборчий процес в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 червня 2015 р.). – Київ : Юридична думка, 2015. – С. 47–51.

42. Корж І. Вибори в незалежній Україні / І. Корж // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007. – №1 (7). – С. 93–95.

43. Лінник Н. Можливість модернізації виборчого процесу через електронні механізми / Н. Лінник // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2015. - № 1(31). – С. 32-33.

44. Максакова Р.М. Актуальні проблеми законодавчого регулювання місцевих виборів в Україні / Р.А. Максакова // Вибори і референдуми в Україні: законодавче забезпечення, проблеми реалізації та шляхи вдосконалення. Київ. 13-15 листопада 2002 р. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Нора-друк, 2003. – С. 469.

45. Максакова Р.Т. Особливості організації та проведення місцевих виборів 2006 року в Україні / Р.Т. Максакова // Вісник ЦВК– 2006. – № 2 (4). – С. 86-91.

46. Марцеляк О. В. Правова природа й види цензів у виборчому праві / Марцеляк О.В., Марцеляк С.М. // Науковий вісник Ужгородського Національного університету. – 2015. - № 33 (1). – С. 79–93.

47. Марчук М. І. Місцеві вибори у країнах Європейського Союзу та Україні: порівняльна характеристика [Електронний ресурс] / М. І. Марчук, Л. В. Гудзь // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. - 2022. - Вип. 70. - С. 119-123. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2022_70_18

48. Місцеві вибори: очікування, сподівання, побоювання [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/mistsevi-vibori-ochikuvannya-spodivannya-robouyvannya>

49. Молдован В.В. Конституційне право: опорні конспекти: Навч. посіб. для студ. юрид. вузів та фак-тів / В.В. Молдован, В.Ф. Мелещенко. – К.: Юмана, 1996. – 272 с.

50. Мохончук Б.С. Виборча система як конституційно-правовий інститут : дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2017. – 201 с.

51. Мохончук Б.С. Питання реалізації активного виборчого права внутрішньо переміщеними особами в Україні / Мохончук Б.С., Чиріна В.Л. // Forum Prava. – 2018. - № 2. – С. 81–89.

52. Науково-практичний коментар Закону України «Про вибори народних депутатів України» / Н.В. Богашева, О.В. Задорожній, Ю.Б. Ключковський та ін.; за ред. Ю.Б. Ключковського. – К.: Парламентське вид-во, 2006. – 680 с.

53. Нестерович В. Виборче право України: підруч. – К.: Видавництво Ліра-К, 2017. – 504 с.

54. Нестерович В.Ф. Проблеми реалізації виборчого права внутрішньо переміщеними особами в Україні. Проблеми захисту прав і свобод вимушених переселенців, а також інтересів громадян або держави на

тимчасово окупованих територіях та в районах проведення антитерористичної операції: матеріали міжнародного круглого столу (27 жовтня 2016 р.). К.: Національна академія прокуратури України. – 2016. – С. 62–65.

55. Ніколенко Ю. О. Інститут політичних виборів: основні структурні елементи в умовах конкурентної демократії [Електронний ресурс] / Ю. О. Ніколенко // Філософія та політологія в контексті сучасної культури. - 2022. - Т. 14, № 2. - С. 46-53. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2022_14_2_9

56. Нікогосян О. О. Особливості участі політичних партій у місцевих виборах 2020 року [Електронний ресурс] / О. О. Нікогосян // Політикус. - 2021. - Вип. 1. - С. 64-68. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/polit_2021_1_12

57. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/15003.html>.

58. Павшук К.О. Підвищення ефективності діяльності виборчих комісій: склад та основні напрями їх підготовки [Електронний ресурс] / К.О. Павшук // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2018. – Вип. 1. – С. 44-52. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2018_1_6

59. Павшук К.О. Проблемні аспекти територіальної організації виборів та утворення виборчих комісій в Україні / К.О. Павшук // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2017. - № 3 (79). – С. 183-192.

60. Палінчак М. М. Виборча система України [Електронний ресурс] / М. М. Палінчак, М. М. Лешанич // Регіональні студії. - 2021. - № 24. - С. 67-76. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regst_2021_24_11

61. Позачергові вибори Президента України 25 травня 2014 року. Протокол Центральної виборчої комісії про результати виборів Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/info/protokol_cvk_25052014.pdf

62. Пономарьова Г.П. Выборчі системи для проведення місцевих виборів: досвід країн вишеградської групи [Електронний ресурс] / Г.П. Пономарьова, А.В. Матвейчук, А.В. Матвейчук // Форум права. – 2018. - № 2. – С. 115–123. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index

63. Попередній звіт: розгляд виборчих спорів в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://electioninfo.org.ua/nodes/nodes/view/type:news/slug:poperedny-zvt-rozglyad-viborchih-sporv-v-ukran>

64. Посібник з розробки виборчих систем / Е. Рейнольдс, Б. Рейлі [та ін.]; Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам (International IDEA, Stockholm) ; пер. з англ. – К.: Нора-друк, 2003. – 168 с.

65. Представительная демократия и электорально-правовая культура / Под общ. ред. Ю.А. Веденеева и В.В. Смирнова. – М. : Изд-во «Весь мир», 1997. – 326 с.

66. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 6.04 2004 № 1667-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/1667-15

67. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 10.07.2010 № 2487-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2487-17

68. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17.11.2011 № 4061-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>

69. Про вибори Президента України: Закон України від 05.03.1999 № 474 (в поточній редакції від 01.01.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/474-14>

70. Про Державний реєстр виборців Закон України від 22.02.2007 № 698-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16>

71. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10. 2014 № 1706–VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

72. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997. № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

73. Про місцеві вибори: Закон України від 14.07.2015 № 595-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/595-19

74. Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування: Закон України від 07.12.1990 № 533-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/533-12

75. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 № 3773–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>

76. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. № 1382–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>

77. Про формування місцевих органів влади і самоврядування: Закон України від 03.02.1994 № 3917-XII [Електронний ресурс] // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3917-12

78. Про Центральну виборчу комісію: Закон України від 30.06.2004 р. №1932-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №36. – Ст. 1.

79. Резолюції 1755 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні» ухвалена у Страсбурзі (Французька Республіка) 4 жовтня 2010 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a19

80. Результати голосування 14.11.1999 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ЦВК. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp1999/WEBPROC0>

81. Результати соціологічного дослідження «Вибори-2014: сподівання громадян, рейтинги кандидатів, мотивація вибору» [Електронний ресурс] //

Фонд демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва. – Режим доступу: www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=481.

82. Результати соціологічного дослідження «Чи будуть вибори у 2017, а криза у 2019 році? Прогнози аналітиків» [Електронний ресурс] // Фонд демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва – Режим доступу: asn.in.ua/ua/news/.../79833-budut-li-vybery-v-2017-m-a-krizis-v-2019-m.html.

83. Рішення Конституційного Суду від 19.10. 2009 № 26-рп/2009 у справі за конституційними поданнями Президента України та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про вибори Президента України», «Про Державний реєстр виборців», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» та Кодексу адміністративного судочинства України (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v026p710-09/page2>

84. Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/v001p710-98

85. Сарай Р. Д. Правова природа реформування сучасної виборчої системи України: переваги та недоліки [Електронний ресурс] / Р. Д. Сарай // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. - 2021. - Вип. 63. - С. 319-322. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2021_63_58

86. Сінькевич О. В. Місцеві вибори в Україні: до питання обрання виборчої системи [Електронний ресурс] / О. В. Сінькевич // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. - 2022. - Вип. 57. - С. 45-47. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2022_57_12

87. Ставнійчук М. Щодо питання кодифікації виборчого законодавства / М. Ставнійчук // Юридичний журнал. – 2004. - № 1. – С. 10.

88. Ставнійчук М.І. Законодавство про вибори народних депутатів України: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М.І. Ставнійчук. – К.: Вид. центр Ін-ту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 1999. – 18 с.

89. Стешенко Т. Кодифікація виборчого законодавства: зарубіжний досвід та перспективи її впровадження в Україні / Т. Стешенко // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2011. – Вип. 21. – С. 33-40.

90. Тимошенко І.В. Проблемні питання визначення статусу виборчих комісій та їх членів як суб'єктів юридичної відповідальності / І.В. Тимошенко // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 1 (1). – С. 36–41.

91. У ЦВК відкрили Центр управління навчанням учасників виборчих процесів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2015226-u-cvk-vidkrilicentr-upravlinna-navcannam-ucasnikiv-viborcih-procesiv.html>.

92. Україна. Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 р.: Остаточний звіт місії спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ. – Варшава, 2014. – 64 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/odihr/elections/ukraine/133441?download=true>.

93. Федоренко В.Л. Категорія «виборчий процес» у конституційному праві: теоретико-методологічні та законодавчі аспекти / В.Л. Федоренко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – №10. – С. 30–40.

94. Фінальний звіт розгляд виборчих скарг в Україні дострокові вибори до Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:final-report>

95. Фінальний звіт спостереження за позачерговими виборами Президента України 25 травня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:431>.

96. Центральна виборча комісія: офіційний веб-сервер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>.

97. Шаповал В.М. Проблема демократичності виборчої системи України у контексті рішень Конституційного Суду України / В.М. Шаповал // *Вибори та демократія*. – 2008. – № 4 (18). – С. 82-84.

98. Юрій М. Ф. Президентські вибори як дзеркало постмодерну [Електронний ресурс] / М. Ф. Юрій // *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. - 2021. - Т. 9. - С. 11-27. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mfarim_2021_9_3

99. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]*. – К.: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 1998. – Т. 1: А–Г. – 672 с.

100. Яворський В.Д. Сучасний виборчий процес в Україні: політико-правовий аспект / В.Д. Яворський // *Вибори Президента України – 99: проблеми теорії і практики: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (доповіді, виступи, рекомендації)*. – К.: ЦВК, 2000. – С. 84–86.

Виконав:

студент магістратури за
спеціальністю 281 Публічне
управління та адміністрування
галузі знань 28 Публічне
управління та адміністрування
заочної форми навчання

« ____ » _____ 2022 р.

Підпис

В.В. Фалюш

Ініціали, прізвище

Науковий керівник:

доцент кафедри публічного
управління та адміністрування,
к.е.н.

« ____ » _____ 2022 р.

Підпис

Л.В. Омельчук

Ініціали, прізвище

Робота допущена до захисту:

завідувач кафедри публічного
управління та адміністрування,
д.держ.упр., доцент

« ____ » _____ 2022 р.

Підпис

Е.В. Щепанський

Ініціали, прізвище